S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 21 (2021), št. 1

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2021

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratuž,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, Rosario Milano (Italija / *Italy*), dr. Jože Mlinarič,

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / *e-mail*: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account*:

Prevajanje / *Translation*:

Lektoriranje / *Language-editing*

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design*:

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Tisk / *Printed by*:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o.

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno

bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

Studia
historica
slovenica

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

MARTIN BELE: Štajerske dvorne službe do leta 1311	11
<i>Styrian Court Offices until 1311</i>	
TONE RAVNIKAR: Maribor v 13. stoletju. 2. del: cerkvene institucije v mestu in okoli njega	41
<i>Maribor in the 13th Century. Part 2: Ecclesiastical Institutions in the City and Its Surrounding Area</i>	
NATALIJA ULČNIK: Strokovna leksika v Kremplovih <i>Dogodivšinah</i> <i>štajerske zemle</i>	73
<i>Professional Vocabulary in Krempf's Dogodivšine štajerske zemle (The History of the Land of Styria)</i>	
ŽARKO LAZAREVIČ: Prvo jugoslovansko leto Slovencev – gospodarski ukrepi, razhajanja in negotovosti	101
<i>The First Yugoslav Year of Slovenes – Economic Measures, Divergences and Uncertainties</i>	
DUNJA DOBAJA: Organizacija mladinskega skrbstva v mestni občini Maribor v obdobju med obema vojnama	135
<i>The Construction of Youth Care in the Municipality of Maribor in the Period between the Two World Wars</i>	
MATEJA ČOH Kladnik: Retribution against Collaborators of the Occupiers after the End of the Second World War: The Concept of "National Honour"	167
<i>Obračun s sodelavci okupatorjev po koncu druge svetovne vojne: koncept "narodne časti"</i>	
PETRA KLEINDIENST in MATEVŽ TOMŠIČ: Proces narodne sprave in vloga politične elite v njem: Slovenija kot izjema med državami srednje in vzhodne Evrope	197
<i>Process of National Reconciliation and the Role of the Political Elite in It: Slovenia as an Exception in Central and Eastern Europe</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

JOCA ZURC: Uresničevanje otrokovih pravic v izven kurikularnih športnih aktivnosti.....	233
<i>Enforcing Children's Rights in the Extracurricular Sports Activities</i>	

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	271
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	277
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2021-07
1.01 Izvirni znanstveni članek

Proces narodne sprave in vloga politične elite v njem: Slovenija kot izjema med državami srednje in vzhodne Evrope

Petra Kleindienst

Dr., docentka
Fakulteta za uporabne družbene študije
Gregorčičeva 19, SI–5000 Nova Gorica, Slovenija
e-pošta: petra.kleindienst@fuds.si

Matevž Tomšič

Dr., redni profesor
Fakulteta za uporabne družbene študije
Gregorčičeva 19, SI–5000 Nova Gorica, Slovenija
Študijski center za narodno spravo
Tivolska cesta 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: matevz.tomsic@fuds.si

Izvleček:

Temeljni namen narodne sprave izhaja iz spoznanja, da ima človek posebno vrednost, ki ga dela izjemnega in odličnega. Poglavitni cilj procesov tranzicijske pravičnosti je v dosegu narodne sprave, kar je povezano z zagotavljanjem čim višje realizacije človekovega dostojanstva. Glede tega se Slovenija nahaja v paradoksalnem položaju. Po večini ocen velja za uspešno tranzicijsko državo, a proces uvajanja tranzicijske pravičnosti je bil neuspešen. Posledica tega je, da narodna sprava v vsebinskem smislu ni bila dosežena. Pričujoči članek se ukvarja s tem paradoksom. Avtorja članka v svoji analizi dokazujeta, da ima politična elita ključno vlogo glede udejanjanja tranzicijske pravičnosti, in ima kot takšna odločilen vpliv na (ne)doseganje narodne sprave.

Ključne besede:

tranzicijska pravičnost, narodna sprava, politična elita, demokratizacija, Slovenija

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 21 (2021), št. 1, str. 197–232, 105 cit., 3 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Kljub temu da narodni spravi pogosto pripenjamo zgolj politično konotacijo, ni mogoče zanikati njenega temeljnega namena oziroma osrednjih ciljev, ki izhajajo iz spoznanja, da ima človek posebno vrednost, ki ga dela izjemnega in odličnega. Ta posebna vrednost človeka konstituira in kot takšno jo lahko prepoznamo v človekovem (izvirnem) dostojanstvu. Skladno s tem lahko rečemo, da je poglavitni cilj procesov tranzicijske pravičnosti v dosegi narodne sprave, kar je povezano z zagotavljanjem čim višje realizacije človekovega dostojanstva. Obstoječa znanstvena literatura pogosto premalo poudarja relevantnost tega cilja tranzicijske pravičnosti, zato mu pričujoči članek namenja posebno pozornost. Glavni cilj sprave v okviru določene nacionalne skupnosti je vzpostavitev razumevanja in spoštovanja med pripadniki različnih družbenih skupin skozi vzajemno priznavanje preteklih krivic, ki so jim bile storjene. Narodna sprava je pomembna za konsolidacijo demokracije v tistih družbah, ki so obremenjene z dogodki iz polpretekle zgodovine. Pri tem je še posebej pomembno, da priznajo svojo odgovornost tisti, ki so imeli v preteklosti moč in vpliv.

Po večini ocen predstavlja Slovenija uspešen primer postkomunistične transformacije. Raziskave, ki jih opravlja organizacija Freedom House (*Freedom in the World, Nations in Transit*), jo uvrščajo v skupino svobodnih držav in konsolidiranih demokracij. Glede tega se nahaja v vrhu nekdanjih komunističnih držav. Kljub temu pa je bil proces uvajanja tranzicijske pravičnosti neuspešen. Narodna sprava, h kateri so procesi tranzicijske pravičnosti usmerjeni, v vsebinskem smislu tako ni bila dosežena.

Pričujoči članek se ukvarja s tem paradoksom. Skozi zgodovinsko analizo procesa narodne sprave obravnava razloge za neuspešnost udejanjanja le-te v Sloveniji. Pri tem se avtorja ukvarjata predvsem s t.i. konfiguracijo politične elite, z razmerji moči med posameznimi njenimi frakcijami in prevladujočimi vrednotno-ideološkimi vzorci, katerim sledijo ključni politični protagonisti. Pri tem ju zanima geneza slovenske nacionalne elite, tj. okoliščine, ki so vplivale na njeno oblikovanje, njene ključne specifične, družbeni status, odnose med njenimi različnimi segmenti ter vpliv elite na razvojno dinamiko slovenske družbe. Članek izhaja iz predpostavke, da ima politična elita ključno vlogo glede udejanjanja tranzicijske pravičnosti, in ima kot takšna odločilen vpliv na (ne) doseganje narodne sprave. Tako v slovenskem primeru leži glavni razlog za neuspešen proces doseganja narodne sprave v specifični konstelaciji političnih sil, tj. v reprodukciji elite in ideološki hegemoniji tistih političnih sil, ki se

jih v javnosti pogosto označuje za tranzicijsko levico.¹ To posledično spodbuja ohranjanje kulturnih in vedenjskih vzorcev, ki ovirajo popravilo krivic iz bivšega nedemokratskega režima in onemogočajo vzpostavitev skupnega zgodovinskega spomina.

Narodna sprava kot cilj tranzicijske pravičnosti

Kljub temu da sta tranzicijska pravičnost in narodna sprava medsebojno tesno povezani, med njima obstaja konceptualna razlika. Zato ju bomo v nadaljevanju podrobneje opredelili v vsebinskem smislu. Po Bellu tranzicijsko pravičnost lahko interpretiramo v luči pristopov k spopadanju s preteklostjo (avtoritarnih) režimov, ki so bili podvrženi določeni obliki politične tranzicije.² Avtorstvo pojma "tranzicijska pravičnost" se največkrat pripisuje Teitlovi, ki je ta pojem definirala kot koncepcijo pravičnosti, povezano z obdobji političnih sprememb, ki jih karakterizirajo pravni odzivi na zločine preteklih represivnih režimov.³ Dandanes se pojem "tranzicijska pravičnost" nanaša ne samo na sodne, ampak tudi izvensodne instrumente in mehanizme, kot so opravičila, komisije za resnico, različne oblike spominskih obeležij in spominskih žalnih slovesnosti, katerih cilj je spopadanje z nasiljem in zločini preteklega režima.⁴ Na splošno razlikujemo med različnimi vrstami pravičnosti (npr. retributivna, restorativna in distributivna pravičnost), ki skupaj oblikujejo koncept tranzicijske pravičnosti.⁵

Koncept tranzicijske pravičnosti cilja k vzpostavitvi kulture odgovornosti namesto nekaznovanosti⁶, kar vključuje priznanje preteklih zločinov in povračilo škode s strani kršitelja človekovih pravic v prejšnjem režimu. Hkrati je ta koncept povezan tudi z idejo individualizacije krivde, ki po Akhavanu omogoča razlago razširjenega vključevanja in sodelovanja v sistematičnem političnem

¹ Gre za politične stranke, ki so nastale kot naslednice nekdanjih družbeno-političnih organizacij in imajo povezave s strukturami bivšega režima oz. se v ideološkem smislu naslanjajo na njegovo dediščino.

² Christine Bell, "Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the 'Field' or 'Non-Field'", *International Journal of Transitional Justice* 3, št. 1 (2009), str. 7.

³ Glej Ruti G. Teitel, "Transitional Justice Genealogy", *Harvard Human Rights Journal* 16 (2003), str. 69.

⁴ Noemi Gal-Or in Birgit Schwellung, "Global Cooperation in Transitional Justice", v: *Global Cooperation in Transitional Justice: Challenges, Possibilities, and Limits* (Global Dialogues 6), ur. Noemi Gal-Or in Birgit Schwellung (Duisburg, 2015), str. 7–12.

⁵ Glej Christina Binder, "Introduction to the Concept of Transitional Justice", v: *Transitional Justice Experiences from Africa and the Western Balkans*, ur. Walter Feichtinger, Gerald Hainzl in Predrag Jurekovic (Vienna, 2013), str. 9–29.

⁶ Radwan Ziadeh, "Time for a Transitional Justice Process in Syria", v: *Global Cooperation in Transitional Justice: Challenges, Possibilities, and Limits*, ur. Noemi Gal-Or in Birgit Schwellung (Duisburg, 2015), str. 62.

nasilju kot rezultat elitne manipulacije množic.⁷ Nadalje je tranzicijska pravičnost namenjena preventivi, tj. preprečevanju bodočih resnih zločinov oziroma kršitev človekovih pravic. Nazadnje je potrebno omeniti še realizacijo človekovega dostojanstva, ki bi jo lahko obravnavali celo kot poglobitveni cilj, ki je temelj vsem ostalim ciljem tranzicijske pravičnosti. Realizirano dostojanstvo je po Kleindienstovi dimenzija človekovega dostojanstva, ki nam pove, kolikšen obseg človekovega dostojanstva je uresničen/realiziran v primeru določenega posameznika.⁸ Realizirano dostojanstvo je tesno povezano tudi s duhovnim kapitalom⁹ in socialno-kulturnim ter političnim kontekstom, v katerem posameznik živi.¹⁰ Pri tem je potrebno poudariti, da realizirano dostojanstvo temelji na izvornem dostojanstvu, ki človeku pripada zgolj na podlagi dejstva, da ga umeščamo v skupino bitij človeške vrste; in ki izvira iz človekove narave kot take in človeška bitja razlikuje od pripadnikov drugih vrst; človeka dela izjemnega in odličnega. Na podlagi tega lahko sklepamo, da tranzicijska pravičnost žrtvam zločinov iz prejšnjega režima prinaša višjo stopnjo realizacije človekovega dostojanstva, še posebej z reparacijskimi sredstvi. Realizacija človekovega dostojanstva, kot eden izmed temeljnih ciljev tranzicijske pravičnosti, ima med drugim tudi krščansko podstat.¹¹

Pojem narodne sprave nas popelje nazaj k zgodovinsko pomembnemu francoskemu voditelju Charlesu de Gaullu. Kasneje sta ta pojem uporabila Georges Pompidou in François Mitterrand, in sicer v povezavi z odgovornostjo za izbris dolgov in preteklih kaznivih dejanj iz časov okupacije med alžirsko vojno.¹² Celoten koncept, ki ima sicer korenine v teologiji, je nekako dvoumen in izmuzljiv. Fischer zatrjuje, da moramo spravo smatrati raje kot proces in ne kot končno stanje ali rezultat.¹³ Kakorkoli, medtem ko sprava lahko smatramo kot dolgoročni

⁷ Payam Akhavan, "Justice in the Hague, peace in the former Yugoslavia? A commentary on the United Nations War Crimes Tribunal", *Human Rights Quarterly* 20, št. 4 (1998), str. 737–816; Bronwyn Anne Leebaw, "The Irreconcilable Goals of Transitional Justice", *Human Rights Quarterly* 30, št. 1 (2008), str. 95–118.

⁸ Petra Kleindienst, "Understanding the different dimensions of human dignity: analysis of the decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia on the 'Tito street' case", *Danube: law and economics review* 8, št. 3 (2017), str. 117–147.

⁹ Tea Golob, Sebastijan Kristovič in Matej Makarovič, "European transnational social fields and identifications: The significance of transnational participation and structured positions in the individual and national context", *European Journal of Science and Theology* 10, št. 5 (2014), str. 1–20.

¹⁰ Andrej Raspor in Marko Divjak, "What is tipping in post-communist countries?: a case study from Slovenia", *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 54, št. 6 (2017), str. 1023–1039.

¹¹ Petra Kleindienst in Matevž Tomšič, "Človekovo dostojanstvo kot del politične kulture v novih demokracijah: postkomunistična Slovenija", *Bogoslovni vestnik* 78, št. 1 (2018), str. 159–172 (dalje: Kleindienst in Tomšič, "Človekovo dostojanstvo kot del politične kulture v novih demokracijah: postkomunistična Slovenija").

¹² *Syria Transition Roadmap*, Syrian Expert House, Syrian Center for Political and Strategic Studies (Washington, 2013), dostopno na: syrianexperthouse.org/archives/775, pridobljeno: 5. 9. 2018.

¹³ Martina Fischer, "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice", v: *Advancing*

proces, ki je karakteriziran z dinamičnostjo in gibanjem, pa jo verjetno vendarle lahko definiramo tudi kot cilj.¹⁴ Čeprav nekateri avtorji prepoznavajo narodno spravo kot utopično, idealistično in nerealistično idejo¹⁵, pa je ta neizogibno potrebna v smislu (pre)oblikovanja naroda, ki je osnovan na strogih, harmoničnih in koherentnih odnosih ter zaupanju med posamezniki, skupinami in družbami. Na ta način se med drugim nenazadnje zagotavlja realizacija človekovega dostojanstva, k čemur stremijo procesi tranzicijske pravičnosti.

Turnerjeva vidi narodno spravo kot ciljno točko tranzicije.¹⁶ Po Girelliji vi spravo lahko označimo kot "narodno", če jo vodi država (na primer, ustanovitev komisije za iskanje resnice, ustavne reforme itd.). Na drugi strani je individualna ali osebna sprava bolj tesna, intimna; v glavnem se osredotoča na interakcije med posamezniki, najbolj verjetno žrtve (ali njihove družine) ter kršitelje, vključuje pa lahko tudi družinske člane, znance in sosede, ki nastopajo na različnih političnih ali etničnih straneh (ibid.).¹⁷ Narodno spravo ves čas spremlja priznavanje preteklih dejanj in sprejemanje odgovornosti ter krepitev demokratičnih elementov.¹⁸ Preprečevanje ponovnega pojavljanja kršitev človekovih pravic, ki so zaznamovale totalitarno preteklost, in boj za narodno spravo opogumljata demokratične vrednote, na osnovi krepitve odgovornosti in sodelovanja, tesnih vezi in razmerij ter intenzivne stimulacije tolerance, zaupanja, empatije ter določene stopnje odpuščanja. "Odpuščanje"¹⁹ je sicer pomembno sredstvo za doseganje osebne sprave, kljub temu pa odpuščanje (beri: amnestija) s strani države ni obetajoče sredstvo za doseganje sprave na ravni celotnega naroda oziroma družbe. Če kršitelji niso kaznovani za njihova dejanja v času totalitarne preteklosti, človekovo dostojanstvo žrtev totalitarne preteklosti ni realizirano na zadovoljivi ravni. Poleg tega amnestija kršiteljev človekovih pravic ni spodbudna motivacija za demokratične državljane, da ti ravnajo v skladu z vladavino prava. Če država ne spoštuje "pravil igre" in torej

Conflict Transformation: The Bergbof Handbook II, ur. Beatrix Austin, Martina Fischer in Hans J. Giessmann (Opladen/Framington Hills, 2011), str. 406–430 (dalje: Fischer, "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice").

¹⁴ Giada Girelli, *Understanding Transitional Justice, A Struggle for Peace, Reconciliation, and Rebuilding* (London, 2017) (dalje: Girelli, *Understanding Transitional Justice, A Struggle for Peace, Reconciliation, and Rebuilding*).

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Catherine Turner, "Transitional justice and critique", v: *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Cheryl Lawther, Luke Moffett in Dov Jacobs Cheltenham (Cheltenham, UK–Northampton, MA, USA, 2017), str. 52–73.

¹⁷ Girelli, *Understanding Transitional Justice, A Struggle for Peace, Reconciliation, and Rebuilding*.

¹⁸ Richard A. Wilson, *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State* (Cambridge, 2001); James L. Gibson, *Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?* (New York, 2004); Fischer, "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice".

¹⁹ Glej Claire Moon, "Prelapsarian State: Forgiveness and Reconciliation in Transitional Justice", *International Journal for the Semiotics of Law* 17, št. 2 (2004), str. 185–197.

ne kaznuje kršiteljev v skladu z načelom pravne države, to demotivirajoče učinkuje na spoštovanje načela pravne in demokratične države s strani državljanov. Pravila igre so spoštovana, če kršitelji izkažejo obžalovanje zaradi storjenih preteklih kršitev človekovih pravic, priznajo svojo krivdo in v določeni obliki tudi povrnejo storjeno škodo. Zato mehanizmi in procesi tranzicijske pravičnosti ne prispevajo zgolj k ciljem odgovornosti, prevencije in realizacije človekovega dostojanstva, ampak jih lahko obravnavamo tudi kot sredstva, namenjena doseganju narodne sprave, ob hkratni krepitvi demokratičnih vrednot in demokratične zavesti. So tudi pomemben instrument za vzpostavitev družbenega dialoga, ki predstavlja enega ključnih izzivov sodobnih družb.²⁰

Historični kontekst doseganja narodne sprave

Kot pojasnjuje Wilson, je ideja o narodni spravi vzniknila na podlagi zbira zgodovinskih in političnih dogajanj, ki so se odvijala v času tranzicije k liberalni demokraciji ob koncu hladne vojne.²¹ T.i. tretji val demokratizacije, kot ga imenuje Huntington,²² se je začel v južni Evropi (Portugalska, Grčija, Španija) v 70. letih 20. stoletja, nadaljeval v Latinski Ameriki v 80. letih in dosegel vrhunec s "padcem berlinskega zidu" leta 1989. Medtem so demokratično izvoljene civilne vlade zamenjale vojaške diktature v Latinski Ameriki in komunistične režime v nekdanji Sovjetski zvezi in državah srednje in vzhodne Evrope. V vseh teh državah so se postavljala podobna vprašanja, npr. kaj se bo zgodilo s storilci grobih kršitev človekovih pravic in kakšna bo njihova odgovornost za storjene krivice; kako se lahko spomin na tiste, ki so trpeli zaradi političnega nasilja pod bivšim režimom, vključi v novo uradno zgodovino²³; kako legitimni interes za kaznovanje storilcev uravnotežiti z željo po narodni spravi v družbi, ki je bila do nedavnega preprejena s konflikti; kako določiti ustreznost izvrševanja pristojnosti sodišč v danih primerih, ob predpostavki, da bodo domača sodišča, sodišča drugih držav in mednarodni tribunali imeli legitimne zahteve po pristojnosti za sojenje za določene zločine?²⁴

²⁰ Igor Bahovec, "Medkulturni dialog, religije in izobraževanje", *Bogoslovni vestnik* 72, št. 4 (2012), str. 599–608.

²¹ Richard A. Wilson, "Anthropological Studies of National Reconciliation Processes", *Anthropological Theory* 3, št. 3 (2003), str. 368 (dalje: Wilson, "Anthropological Studies of National Reconciliation Processes").

²² Samuel P. Huntington, *The third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman, 1991).

²³ Wilson, "Anthropological Studies of National Reconciliation Processes", str. 367–387.

²⁴ Juan E. Méndez, "National Reconciliation, Transnational Justice, and the International Criminal Court", *Ethics & International Affairs* 15, št. 1 (2001), str. 25–44 (dalje: Méndez, "National Reconciliation, Transnational Justice, and the International Criminal Court").

Koraki nekaterih držav in mednarodnih organizacij (npr. ustanovitev ad hoc sodišč za vojne zločine s strani Združenih narodov) so kmalu nakazali jasno težnjo v mednarodnem prostoru, da genocid, vojni zločini in zločini proti človečnosti ne smejo ostati nekaznovani. Takšne težnje pa niso bile nekaj novega, kot pojasnjuje Mendez, saj so bile skladne z že zapisanimi normami oziroma instrumenti človekovih pravic, kot je npr. Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah.²⁵ Grobe kršitve človekovih pravic v tedanjem času pa so bile razlog, da so iz že obstoječih norm vzniknila načela, ki temeljijo na ideji, da imajo države pozitivno obveznost, da preganjajo in kaznujejo kršitve človekovih pravic, odkrivajo in razkrivajo resnico o njih, zagotovijo odškodnine žrtvam in storilce izločijo s položajev oblasti.²⁶ Kakor koli, celoten proces je bil prepleten z iskanjem ustreznega ravnotežja med pravičnostjo in stabilnostjo: če so želeli doseči zagotoviti mir in prehod v demokracijo, je bila potrebna določena mera prizanesljivosti, saj je bilo le na tak način mogoče vzpostaviti toleranco in sobivanje med frakcijami, ki so pred tem poskušale eliminirati druga drugo. Zdelo se je, da bodo narodno spravo lahko dosegli le na tak način.²⁷ Celoten proces političnih transformacij v tedanjem času je ponekod ovirala še kontinuirana prisotnost institucionalne moči starih elit v sicer reformiranih državnih institucijah. Kot primer lahko navedemo Augusta Pinocheta, predsednika Čila v letih 1974–1990, ki je kljub obtožbam o usmrčitvah, mučenju in drugih kršitvah človekovih pravic po prenehanju mandata nadaljeval funkcijo vrhovnega poveljnika vojske.²⁸

Absolutno prepričljiva nista bila niti politika "pozabi in odpusti" niti politika izvrševanja kazenskega pregona za vsako ceno. Tako tisti, ki so zagovarjali prizanesljivost, amnestijo in nekaznovanje storilcev, kot tudi tisti, ki so temu nasprotovali, so bili močno naklonjeni priznanju resnice in reparacijam. Zaradi kompleksnosti iskanja ravnotežja med pravičnostjo in politično stabilnostjo je logično, da je doseganje narodne sprave dolgoročen proces, prepleten z javnimi politikami in s postopanjem, ki zahtevajo pošten in uravnotežen pogled na pogoje, pod katerimi bi bila narodna sprava sploh mogoča.²⁹

Vsi totalitarni režimi v državah srednje in vzhodne Evrope so bili karakterizirani z grobimi kršitvami človekovih pravic. Po prehodu v demokracijo so se, kot navaja Horne, v teh državah odločili za udejanjenje mehanizmov tranzicijske pravičnosti kot možnosti za promoviranje spremembe režima in naslavlja-

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Wilson, "Anthropological Studies of National Reconciliation Processes", str. 368.

²⁹ Méndez, "National Reconciliation, Transnational Justice, and the International Criminal Court", str. 27–28.

nje institucionalne in simbolične zapuščine komunizma. Sprejetje omenjenih mehanizmov je služilo kot podpora procesu demokratizacije ter grajenju političnega in družbenega zaupanja.³⁰ "Amnestija in ne amnezija" je bil slogan nekaterih liberalnih krogov v postkomunističnih državah srednje in vzhodne Evrope.³¹

V končni fazi je večina postavtoritarnih sistemov vzpostavila različne državne mehanizme, namenjene popravi storjenih krivic in zagotavljanju tranzicijske pravičnosti. Vendar obstajajo tudi izjeme, kot je Španija, ki je v obdobju tranzicije 1976–1978 vpeljala amnestijo za pretekle politične zločine.³²

Komunistične stranke so v državah srednje in vzhodne Evrope v svoje vrste pritegnile veliko število državljanov (Romunija je predstavljala enega najbolj skrajnih primerov v tem kontekstu³³), zato je bilo težko identificirati kršitelje človekovih pravic. To posledično pomeni, da so bile možnosti, da države od kršiteljev zahtevajo, da prevzamejo odgovornost za svoja dejanja, drastično zmanjšane. Nihče ne more z gotovostjo trditi, kakšen odstotek prebivalstva je bil na strani komunističnega režima v državah srednje in vzhodne Evrope.³⁴ V nasprotju z nekaterimi drugimi državami, ki so izkusile dolgo obdobje avtoritarnega režima (na primer Latinska Amerika), so povezave med pristaši komunističnega režima v državah srednje in vzhodne Evrope pogosto ostale skrite. Zato sta prepoznavanje kršiteljev in izvršitev njihovega sodnega pregona predstavljala velika izziva za države srednje in vzhodne Evrope.

Dolga doba prisotnosti komunističnih režimov (več kot 40 let) je zagotovo vplivala na mehanizme za tranzicijsko pravičnost v državah srednje in vzhodne Evrope. Daljše je bilo obdobje prisotnosti komunističnega režima, bolj zakoreninjena je bila njegova institucionalna struktura, ki je pustila pečat na teh državah.³⁵ Države iz tega dela Evrope so bile relativno pozne pri oblikovanju mehanizmov tranzicijske pravičnosti, kljub temu pa niso sledile ustaljenim vzorcem in mehanizmom v nekaterih drugih delih sveta. Namesto tega so uvedle nekatere posebne mehanizme tranzicijske pravičnosti, kot je na primer "lustracija".

³⁰ Cynthia M. Horne, *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries* (Oxford, 2017) (dalje: Horne, *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries*).

³¹ Wojciech Sadurski, *Rights Before Courts: A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe* (Dordrecht, 2005), str. 223.

³² Prav tam.

³³ Glej Lavinia Stan, "Neither Forgiving nor Punishing? Evaluating Transitional Justice in Romania," v: *After Oppression Transitional Justice in Latin America and Eastern Europe*, ur. Vesselin Popovski in Mónica Serrano (Tokyo, 2012), str. 363–389.

³⁴ Vesselin Popovski in Mónica Serrano, "Transitional Justice Across Continents", v: *After Oppression Transitional Justice in Latin America and Eastern Europe*, ur. Vesselin Popovski in Mónica Serrano (Tokyo, 2012), str. 3–18; Monika Nalepa, *Skeletons in the Closet: Transitional Justice in Post-Communist Europe* (New York, 2010).

³⁵ Glej Alexandra Barahona De Brito, Carmen Gonzalez Enriquez in Paloma Aguilar, *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies* (New York, 2001).

Slednja velja celo za enega najbolj značilnih mehanizmov tranzicijske pravičnosti za to območje.³⁶ Nadalje tega so se države, v katerih je bilo izseljevanje v času nekdanjega komunističnega režima dovoljeno in kjer je obstajala vsaj omejena stopnja družbenega nekonformizma, denimo na umetniškem področju (na primer v Sloveniji, na Poljskem in Madžarskem), pogosteje soočale s težnjo odpuščanja in pozabe. Medtem so bili pozivi h kaznovanju izrazitejši v državah z ničelno toleranco do nestrinjanja in izseljevanja v času nekdanjega režima (na primer v nekdanji Češkoslovaški).³⁷

Med nekdanjimi komunističnimi državami obstajajo razlike glede tranzicijske pravičnosti, in sicer tako v smislu prizadevanj kot tudi učinkov njenih mehanizmov. V nekaterih državah so mehanizme uvedli v zgodnji fazi obdobja tranzicije in jih izvajali na precej sistematičen način (Češka, Vzhodna Nemčija); v drugih so jih privzeli in izvajali manj sistematično (Poljska, Madžarska); ponekod pa celo nesistematično, prav tako so jih ponekod sprejeli z odporom (Slovaška, države nekdanje Jugoslavije); v več državah pa tovrstni mehanizmi skorajda niso obstajali (večina nekdanje Sovjetske zveze).

Tako kot ostale dežele srednje in vzhodne Evrope je bila Slovenija konec 80. in v začetku 90. let podvržena korenitim sistemskim spremembam. S prehodom v demokracijo so v tem delu Evrope v ospredje prišli posebni mehanizmi tranzicijske pravičnosti, še posebej t.i. lustracija. Pri tem Slovenija predstavlja še posebej zanimiv primer v smislu uvajanja mehanizmov tranzicijske pravičnosti. Medtem ko so bili določeni elementi lustracije uvedeni tako v bivši Vzhodni Nemčiji in na Češkoslovaškem, Madžarskem, Poljskem in v Bolgariji, se ta mehanizem v Sloveniji sploh ni pojavil.

Zgodovinski razlogi za narodno spravo v Sloveniji

Slovenci smo imeli v 20. stoletju izkušnje s fašističnim, nacionalsocialističnim in komunističnim režimom. Velik del slovenskega etničnega ozemlja je po koncu prve svetovne vojne pripadel Italiji, v kateri se je v začetku 20. let na oblast povzpelo fašistično gibanje. Režim, ki so ga fašisti vzpostavili, je vršil oster raznarodovalni pritisk z grobim omejevanjem nacionalnih pravic Slovencev (in drugih narodnih manjšin). Z vidika svobode in varnosti slovenskega prebivalstva so se razmere izrazito poslabšale v času druge svetovne vojne in v letih po njej. Predvsem v obdobju od let 1941 do 1955

³⁶ Glej Horne, *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries*.

³⁷ Stan, "Transitional justice in Central and Eastern Europe", str. 508; John P. Moran, "The Communist Torturers of Eastern Europe: Prosecute and Punish or Forgive and Forget?" *Communist and Post-Communist Studies* 27, št. 1 (1994), str. 95–109.

je velik del populacije doživel množične kršitve človekovih pravic in svoboščin od fašističnega, nacionalsocialističnega in komunističnega režima – umore, raznarodovanje, razlastitve, zapore, prisilno suženjsko delo, da ne govorimo o odrekanju politične svobode in onemogočanju demokracije, na katero je bilo treba čakati do leta 1990.³⁸

To obdobje je povzročilo ostre delitve v slovenskem narodnem telesu.³⁹ Nacionalsocialistična in fašistična okupacija slovenskega ozemlja, komunistična revolucija in protirevolucionarni odpor (ki je protikomunistično stran privedel do sodelovanja z okupatorjem), še posebej pa povojno obračunavanje zmagovitih komunistov s premaganimi nasprotniki, so z velikim številom človeških žrtev⁴⁰ in ostalimi grozotami povzročili globoke travme in neizbrisno zaznamovali tako individualni kot kolektivni spomin Slovencev.

V okviru ureditve, kakršna se je vzpostavila po drugi svetovni vojni, niso obstajali osnovni sistemski pogoji za to, da bi prišlo do razrešitve teh travm. Še več, režim, v katerem je imela monopol komunistična stranka, jih je s svojim političnim, socialnim in ideološkim ekskluzivizmom v svojem bistvu onemogočal.

Z revolucionarnim prevzemom oblasti s strani komunistov je namreč na Slovenskem prišlo do vzpostavitve sistema, ki je pomenil izrazito diskontinuiteto glede na predvojno institucionalno strukturo. Poleg tega pa lahko rečemo, da je bil komunizem po svojem bistvu tuj slovenski tradiciji. Vsaj delno lahko pritrdimo besedam Janka Kosa:

Medtem ko je bilo slovenstvo od svojih začetkov v srednjem veku povezano z zahodnim krščanstvom, predvsem z rimskokatoliškim in delno protestantskim, je komunizem marksistično-leninističnega tipa v sebi utelesil moderno različico odnosa med duhovno in posvetno oblastjo, ki je bila bistveno drugačna od zahodnoevropske, temeljila pa je v pravoslavnem cezaropapizmu.⁴¹

Če je bila za družbe zahodnokrščanskega civilizacijskega konteksta ves čas značilna dvojnost posvetne in cerkvene oblasti, ki sta se v zgodovini sicer pogosto medsebojno podpirali, bili pa tudi v medsebojnem konfliktu, pa je bila za komunizem značilna enotnost državne ("posvetne") in partijske ("duhovne")

³⁸ Jože Možina, *Slovenski razkol* (Ljubljana, 2019), str. 535.

³⁹ Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod* (Ljubljana, 2007).

⁴⁰ Med drugo svetovno vojno in neposredno po njej je življenje izgubil vsak petnajsti Slovenec, kar uvršča Slovence med tiste narode, ki so v tem obdobju plačali najvišji krvni davek (Zdenko Čepič, Damjan Guštin in Nevenka Troha, *Slovenija v vojni 1941–1945* (Ljubljana, 2017)).

⁴¹ Janko Kos, *Dubovna zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1996), str. 174.

oz. ideološke) oblasti, kjer se je državna oblast utemeljevala na ideologiji, ki jo je sama vsiljevala.

V Sloveniji – in seveda tudi v Jugoslaviji – je bila komunistična revolucija pretežno avtohtona, izvedena brez direktnega usmerjanja s strani Sovjetske zveze.⁴² Zato je potekal prehod oblasti v roke komunistov hitreje in temeljiteje kot v ostalih državah srednje in vzhodne Evrope, kjer so bili komunisti na začetku prisiljeni deliti oblast z drugimi strankami.

Komunistična partija ga je načrtovala in izpeljevala tako, da je postopoma prevzemala vse državne, politične in druge ustanove, organizacije in društva, bodisi tako, da je vanje postavila svoje kadre, ali pa jih ukinjala in nadomeščala z njej primernejšimi oblikami.⁴³

V svoji brezkompromisnosti v odnosu do nekomunističnih političnih strank je slovenska oblast izstopala celo glede na razmere v nekaterih drugih delih Jugoslavije, saj so denimo v Srbiji obstajale nekatere samostojne politične stranke (vendar so tudi tam njihovo delovanje omejevali, sčasoma pa celo onemogočili, nekatere njihove voditelje pa obsodili). Vsak poskus organiziranja politične opozicije so zatrli v kali in ostro sankcionirali, kot je bil to primer s t.i. Nagodetovim procesom.⁴⁴ Tudi namen drugih povojnih sodnih procesov je bil v glavnem v razkrinkavanju protiljudske politike bivših režimov, obračunu z razrednimi nasprotniki (trgovci, industrialci, kulaki itd.) iz vrst meščanskih strank, opozicijsko cerkvijo. Podlaga za procese je bila največkrat politična in nestrokovna. Na ta način so odpravili konfliktnost predvojnega političnega prostora iz obdobja med obema svetovnima vojnama, ki je izhajala iz visoke stopnje politične in ideološke polarizacije, se pravi prepada med katoliškim in liberalnim taborom, in ki je sicer pogosto obremenjevala družbene odnose. Zamenjala pa jo je še manj ustrezna oblika politične ureditve, enopartijska diktatura, ki je nasilno zatirala vsako avtonomno obliko političnega (pa tudi drugega) organiziranja.

Po sporu med jugoslovanskim in sovjetskim partijskim vodstvom ter resoluciji Informbiroja leta 1948, ko se je Jugoslavija v večji meri odprla proti Zah-

⁴² Pri tem pa je treba povedati, da brez sovjetske pomoči vseeno ni šlo. Mnogi vodilni komunistični kadri so se usposabljali v Sovjetski zvezi. In tudi sovjetska Rdeča armada je bila v letih 1944–45 intenzivno vključena v vojaške operacije na ozemlju tedanje Jugoslavije. Več o tem: Vojin Majstorović, "The Red Army in Yugoslavia", *Slavic Review* 75, št. 2 (2016), str. 396–421.

⁴³ Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana, 1992), str. 5.

⁴⁴ Šlo je za montiran politični proces proti pretežno "sredinsko" orientiranim ljudem, s predvojnimi liberalnim politikom Črtomirjem Nagodetom na čelu. Obtoženi so bili sodelovanja z zahodnimi obveščevalnimi službami, dejansko pa je šlo za zastraševanje dejanskih in potencialnih političnih nasprotnikov. Več o tem: Jelka Melik in Mateja Jeraj, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim* (Ljubljana, 2015).

Nagodetov proces: obtoženci med branjem obtožnice (Wikimedia Commons)

du, je prišlo do postopnega spreminjanja družbenih odnosov, do vzpostavitve "avtentičnega" jugoslovanskega socialističnega sistema, imenovanega sistem socialističnega samoupravljanja, ki je dobil določene karakteristike, po katerih se je razlikoval od sistemov "ljudske demokracije", predvsem v smislu večje odprtosti in dopuščanja delne avtonomije določenih področij. Tako je šel razvoj, predvsem na gospodarskem področju, v smer večje samostojnosti podjetij in uvajanja tržnih mehanizmov. Poleg tega je popustil ideološki pritisk in nadzor partije nad različnimi področji družbenega življenja, povečala pa se je tudi odprtost sistema navzven (kar se je najbolj "otipljivo" izražalo v odprtosti meja in svobodi potovanja). Vendar pa je glede nekaterih drugih vprašanj, denimo glede javne prisotnosti verskih skupnosti, sistem ostal podobno rigiden kot v državah z najbolj ortodoksnimi različicami komunizma.

Naj poudarimo, da pri tem ni šlo za enosmeren razvoj v smeri demokratizacije in odprtosti. Tako je obdobju "liberalizma" v drugi polovici 60. let, za katerega je bila značilna relativno permissivna družbena klima, kjer je bilo dopuščeno dokaj svobodno delovanje na različnih področjih, v politiki do veljave prišla skupina politikov, med katerimi je bil osrednja figura tedanji predsednik republiške vlade Stane Kavčič, ki si je prizadeval reformirati socialistično družbo v smeri večje dinamičnosti in konkurenčnosti gospodarstva, večje

vloge nacionalnih enot v državi in večje politične odprtosti.⁴⁵ V 70. letih je s t.i. "normalizacijo" sledil obrat v avtoritarno smer, s poudarjeno vlogo partije, povečanim ideološkim ekskluzivizmom, represijo in nadzorom nad vsemi deli družbe.

80. leta so prinesla liberalizacijo režima in s tem postopen razmah avtonomne javne sfere in razmah različnih nekonformističnih družbenih praks, razširile pa so se tudi možnosti izražanja kritičnih pogledov na družbeno stvarnost. Kmalu po smrti dolgoletnega (doživljenjskega) državnega in partijskega vodje Josipa Broza Tita pa se je začela kazati globoka gospodarska in politična kriza, zaradi česar je začela upadati legitimnost sistema, zaostrovati pa so se začeli tudi mednacionalni odnosi, ki so predstavljali enega najbolj nevalgičnih elementov jugoslovanske ureditve, čeprav se je režim ponašal ravno z zgledno rešitvijo nacionalnega vprašanja. Pojavljati so se začele različne neodvisne družbene pobude, ki so odpirale določene tedaj bolj ali manj neznane tematike, tudi takšne, ki so bile za režim sporne (denimo predlog za civilno služenje vojaškega roka, zahteva po ukinitvi smrtne kazni itd.). Pojavljati so se začele alternativne vizije političnega obstoja Slovencev.⁴⁶ Odpirati pa so se začele teme iz polpretekle zgodovine, ki so bile do tedaj pretežno izključene iz javne obravnave. Ena od najbolj travmatičnih tem, ki jo je režim sistematično prikrival, so bili množični povojni poboji pripadnikov protipartizanskih vojaških formacij (pa tudi civilistov), ki so bili po vojni s strani zahodnih zaveznikov vrnjeni v tedanjo Jugoslavijo. Na podlagi tega se je tedaj pojavila tudi ideja o narodni spravi.

Kljub rahljanju komunističnega režima v zadnjem desetletju njegovega obstoja pa je le-ta do svojega konca ohranjal svoj avtorski značaj. Ključne pozicije v vseh ključnih družbenih podsistemi so zasedali pripadniki komunistične stranke (ki se je na koncu sicer imenovala Zveza komunistov). Prostori svobodnega mišljenja in delovanja so ostajali precej omejeni (večinoma so se nahajali v sferi kulture). Čeprav je državna represija v 80. letih popustila, smo imeli še vedno opraviti s preganjanjem dejanskih ali namišljenih nasprotnikov

⁴⁵ Pri tem je potrebno povedati, da je bil slovenski "liberalizem" v političnem smislu izrazito znotraj-partijsko gibanje, ki je pristajalo na okvir sistema samoupravnega socializma in večinoma tudi na vodilno vlogo Zveze komunistov. Zavzemalo pa se je za večjo samostojnost t.i. družbenopolitičnih organizacij, večji pluralizem znotraj Socialistične zveze delovnega ljudstva kot "krovne" organizacije in za bolj demokratične odnose znotraj Zveze komunistov. Več o liberalizmu v Sloveniji: Božo Repe, *"Liberalizem" v Sloveniji* (Ljubljana, 1992).

⁴⁶ Glede vprašanj, povezanih z obstojem slovenskega naroda v kontekstu socialističnega sistema in jugoslovanske države, je bila najbolj angažirana skupina sodelavcev *Nove revije* (Matevž Tomšič, *Elite v tranziciji* (Nova Gorica, 2008) (dalje: Tomšič, *Elite v tranziciji*)). Ta krog književnikov in humanističnih intelektualcev je najbolj odločno in tudi najbolj daljnovidno utemeljeval zahteve po nacionalni samostojnosti in po demokratizaciji družbe kot nujnih pogojev za uspešno funkcioniranje slovenskega naroda. To je bilo najjasneje izraženo v 57. številki *Nove revije*, katere prispevki so pravzaprav predstavljali nekakšen politični protiprogram, se pravi alternativo politiki vladajoče partije.

režima.⁴⁷ Nenazadnje je "proces proti četverici" leta 1988,⁴⁸ ki ga je sicer sprožila tedanja jugoslovanska vojska, potekal ob sodelovanju slovenskih represivnih organov. Šele potem, ko je režim izgubil večino svoje legitimnosti, in ko so se razmere v tedanji jugoslovanski državi tako zaostrole, da bi lahko morebitna prevlada unitaristične linije znotraj državno-partijskih struktur in s tem ponovna centralizacija oblasti ogrozila tudi položaj slovenske državno-partijske elite, je reformirani del slednje bil pripravljen na sporazumen prehod v demokracijo.

Stanje narodne sprave v Sloveniji

V slovenskem prostoru imamo torej veliko trpkih izkušenj z režimi, ki so povzročili hude kršitve človekovih pravic v obliki sodnih in izvensodnih pobojev, nezakonitih aretacij, prisilnih deportacij, zaplemb premoženja in upravnih čistk. Pojem slovenske narodne sprave je bil prvič omenjen v eseju Spomenke Hribar z naslovom *Krivda in Greh* in je odmeval v slovenski javnosti vse od 1984 dalje oziroma še bolj izrazito od 1987 dalje, ko je bil esej po postopku cenzure objavljen v Kocbekovem zborniku.⁴⁹ Hribarjeva je v svojem eseju narodno spravo opredelila kot "aktiviranje vseh narodnih sil s ciljem ustvariti boljšo prihodnost; kot spravo med ljudmi, ne pa ideologijami. Prvi korak na poti do nje pa ji je predstavljalo priznanje krivde za povojne množične poboje".⁵⁰

Poudariti gre, da se ideja narodne sprave v slovenskem prostoru ni nanašala na spravo znotraj države, saj samostojna slovenska država v času začetkov ideje narodne sprave še ni eksistirala. Namesto tega se je nanašala na spravo znotraj naroda. Izraz "narod" označuje skupnost, kateri oseba pripada v etničnem smislu in s katero ima oseba posebno, intimno vez. Oseba ima lahko državljanstvo ene države, v etničnem smislu pa pripada "državnemu narodu" neke druge države, kot so na primer Slovenci, ki živijo v sosednjih državah in imajo (samo) njihovo državljanstvo. Narodnost v etničnem smislu ni pravna kategorija (kot je na pri-

⁴⁷ Najbolj srhljiv primer tovrstne represije je bil montiran proces zoper skupino prebivalcev Slovenije (med katerimi so bili štirje v Sloveniji živeči Bolgari) zaradi domnevnega vohunjenja v korist Bolgarije. Kljub odsotnosti kakršnih koli kredibilnih dokazov so bili obsojeni na večletne zaporne kazni (Igor Omerza, *1984 Orvellovo leto Agopa Stepanjana* (Celovec, 2016)).

⁴⁸ Šlo je za represiven poseg vojaških oblasti, ki so zaprle in obsodile štiri slovenske državljane zaradi domnevnih izdaj vojaške skrivnosti, dejansko pa je šlo za grob poskus preprečitve nadaljnjega poteka demokratizacije slovenske družbe. Ta dogodek je sprožil revolt večine Slovencev, odločilno pa je spodbil vero tako v socialistično družbeno ureditev kot tudi obstoj slovenskega naroda v okviru Jugoslavije. Več o tem: Igor Omerza, *JBZ* (Ljubljana, 2013).

⁴⁹ Spomenka Hribar, "Krivda in greh", v: *Kocbekov zbornik* (Maribor, 1987), str. 9–68 (dalje: Hribar, "Krivda in greh").

⁵⁰ Janja Slabe, "Slovenska narodna sprava v časopisju '1984–1997'", v: *Kresalov zbornik, Prispevki za novejšo zgodovino* (Ljubljana, 2006), str. 433 (dalje: Slabe, "Slovenska narodna sprava v časopisju '1984–1997'").

mer državljanstvo, ki predstavlja pravni status oziroma pravno vez med posameznikom in državo) in nanjo se praviloma ne navezujejo pravne posledice.⁵¹

O navezavi narodne sprave na narod pričajo teksti iz 80. let, izdani v slovenskem prostoru, ki označujejo narodno spravo kot bratomorni zločin nad *narodom*.⁵² Spomenka Hribar v svojem eseju na primer navaja naslednje: "Zakaj pobiti domobranci so bili tudi deli svojega, našega naroda. Kakor sta levica in desnica roki enega telesa, tako so pobiti domobranci deli svojega, našega narodnega telesa. Mojega telesa."⁵³ Hribarjeva pojasnjuje, da pri pobojih ne gre za zločin ene skupine nad drugo, ampak naroda nad samim seboj.⁵⁴ Usodo domobrancev je treba po mnenju Hribarjeve "vzeti nase" kot usodo dela naroda, in narediti prve korake k pomembnim dejanjem za doseganje narodne sprave, kot so javno priznanje zločina, dostojen pokop, ureditev grobišč, postavitev obeliska sredi Ljubljane, na katerem bi bilo posvetilo "Umrli za domovino".⁵⁵ Na tej točki Hribarjeva uvede pojem narodne sprave, ki ga opredeli kot kohezijo vseh narodnih sil, ki se kaže skozi priznavanje nazorskega pluralizma in zavračanje vsakega ekskluzivizma, sklicujočega se na objektivno resnico.⁵⁶

Esej je bil deležen številnih izrazito nenaklonjenih kritik. Odnos do idej Hribarjeve se je začel spreminjati leta 1989, malo pred osamosvojitvijo države, ko je začela prevladovati miselnost, da brez narodne sprave ni mogoča družbena dinamika, civilna družba, pravna in demokratična država.⁵⁷ Vprašanje, ali je narodna sprava potrebna, ni bilo več bistveno. Namesto tega so v ospredje stopile polemike o tem, kako naj bi narodna sprava potekala, npr. ali se morata za storjene krivice opravičiti obe strani ali samo ena; ali sprava zajema vse Slovence ali zgolj v vojni neposredno udeležene; kaj mora za spravo storiti država in kaj posameznik; ali se sprava nanaša le na 2. svetovno vojno ali tudi dogodke po njej itd.⁵⁸

V času ustvarjanja samostojne slovenske države je razprava o narodni spravi v javnem političnem diskurzu postala neizogibna. Narodno spravo so v letu 1990 začeli označevati kot pogoj in bistven del konsolidacije naroda pred zgodovinsko nalogo ustvarjanja samostojne slovenske države, torej kot bistven

⁵¹ Matjaž Tratnik, *Pravo državljanstva* (Ljubljana, 2018), str. 19. Pri tem moramo poudariti, da se v tujini pogosto uporablja izraz (na primer v angleščini izraz "*nationality*"), ki sicer dobesedno prevedeno označuje narodno oziroma etnično pripadnost, uporablja pa se tudi kot sinonim za državljanstvo.

⁵² Sašo Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", *Zgodovinski časopis* 70, št. 3–4 (2016), str. 393 (dalje: Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled").

⁵³ Hribar, "Krivda in greh", str. 35.

⁵⁴ Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 393; Hribar, "Krivda in greh", str. 36–52.

⁵⁵ Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 394; Hribar, "Krivda in greh", str. 61.

⁵⁶ Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 394; Hribar, "Krivda in greh", str. 62–63.

⁵⁷ Slabe, "Slovenska narodna sprava v časopisju '1984–1997'", str. 433–435.

⁵⁸ Prav tam, str. 436.

element slovenske tranzicije.⁵⁹ Prvi predsednik demokratično konstituiranega slovenskega parlamenta France Bučar je tako navedel, da je narodna sprava "izhodiščni pogoj za novo narodovo življenje, ki ga prav sedaj začenjamo" in pri tem nakazal, da narodna sprava ni zgolj pomiritev. Narodna sprava je tako sčasoma postala bistvena najprej za slovenski narod in kmalu tudi za slovensko državo.⁶⁰

Kakorkoli, Slovenija se s problemom doseganja narodne sprave ni ukvarjala na celovit in sistemski način.⁶¹ V zgodnjem obdobju po osamosvojitvi Republike Slovenije pobude po uvedbi različnih mehanizmov tranzicijske pravičnosti niso bile uslišane. Razna poročila teles, ki so bila ustanovljena za namen preiskovanja in raziskovanja povojnih množičnih pobojev, v parlamentu sploh niso bila obravnavana. Poskusi, da bi parlament ob sodelovanju zgodovinarjev prišel do enotne interpretacije zgodovine, pa so imeli zelo omejen oziroma zanemarljiv učinek; zakonske rešitve, ki so bile sprejete, pa so bile v veliki meri oblikovane neodvisno od ugotovitev zgodovinopisja in bile bolj stvar političnih kompromisov.⁶²

Preambula Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (TUL)⁶³ jasno nakazuje, da je vsakršno povečevanje bivšega (nedemokratičnega) režima v nasprotju z demokratičnimi vrednotami. V skladu s preambulo TUL bivši nedemokratični režim ni deloval kot pravno urejena država, v njem pa so se hudo kršile človekove pravice. Takšno stališče je bilo nedvomno podprto tudi s strani Ustavnega sodišča Republike Slovenije v zadevi "Titova cesta"⁶⁴, ki je ustavilo poskus ljubljanskih mestnih oblasti, da eno od ljubljanskih ulic poimenuje po jugoslovanskem diktatorju in svojo odločitev še posebej utemeljilo na spoštovanju človekovega dostojanstva. Ustavno sodišče je zapisalo, da s sprejetjem osamosvojitvenih dokumentov ni prišlo samo do prekinitve državnopravne povezave med Republiko Slovenijo in SFRJ, temveč je šlo za prelom s temeljnim vrednostnim konceptom ustavne ureditve.⁶⁵ V povezavi s tem je zanimiva tudi odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije v zadevi o Uredbi o vojaških sodiščih⁶⁶. Iz zadevne odločbe izhaja, da se v Repu-

⁵⁹ Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 395.

⁶⁰ France Bučar, *Prebod čez rdeče morje* (Ljubljana, 1993); Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 395–296.

⁶¹ Tamara Kotar, "Slovenia", v: *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union*, ur. Lavinia Stan (London / New York, 2009), str. 200–221.

⁶² Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 419.

⁶³ *Uradni list RS*, št. 1/91-I in 19/91 – popr.

⁶⁴ Ustavno sodišče (US) RS, opr. št. U-I-109/10.

⁶⁵ Kleindienst in Tomšič, "Človekovo dostojanstvo kot del politične kulture v novih demokracijah: postkomunistična Slovenija", str. 159–172.

⁶⁶ US RS, opr. št. U-I- U-I-6/93, z dne 1. aprila 1994.

bliki Sloveniji ne uporabljajo tiste določbe Uredbe o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944, ki so bile že v času nastanka in uporabe te uredbe v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli in so tudi v nasprotju z ustavo Republike Slovenije. Zanimivo je, kot ugotavlja pravna stroka⁶⁷, da Vrhovno sodišče v zadevi I Ips 306/2009 ni sledilo omenjenim navedbam Ustavnega sodišča. Še več, Vrhovno sodišče je v zadevni odločbi stopilo na tla polpretekle slovenske zgodovine, pri tem pa vpeljalo naravnopravni diskurz in poskusilo odgovoriti na vprašanja, ki so v prvi vrsti predmet zgodovinopisja. Kot ugotavlja stroka, se je Vrhovno sodišče pri tem opredeljevalo do pojavov, ki jih pravni diskurz ne sme zajeti.⁶⁸

V kasnejših obdobjih po osamosvojitvi lahko govorimo le o nekaj manjših korakih Slovenije k doseganju narodne sprave. Med korake tako štejemo sprejem nekaterih pravnih aktov, na primer Zakon o denacionalizaciji⁶⁹ in Zakon o žrtvah vojnega nasilja – ZZVN⁷⁰. Zakon o popravi krivic⁷¹ ureja pravico do povrnitve škode in pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja bivšim političnim zapornikom in svojem žrtev poveljnega protipravnega odvzema življenja, postopek za uveljavljanje teh pravic ter organe, ki odločajo o teh pravicah. S tem zakonom so določeni tudi posebni pogoji in postopek za spremembo pravnomočne kazenske sodbe. Zakon o plačilu odškodnine žrtvam vojnega in poveljnega nasilja (ZSPOZ)⁷² ureja zagotavljanje sredstev za plačilo odškodnine žrtvam vojnega in poveljnega nasilja za negmotno škodo, vrste in višino odškodnin, ki se izplačujejo po tem zakonu, način in roke za njihovo izplačilo, evidenco upravičencev po zakonu, ki ureja popravo krivic, ter druga vprašanja v zvezi z izvrševanjem pravnomočnih odločb o višini odškodnine.

Ker je Slovenija v smislu uvajanja mehanizmov tranzicijske pravičnosti zaostajala za drugimi državami srednje in vzhodne Evrope, je Vlada Republike Slovenije leta 2008 ustanovila javni zavod Študijski center za narodno spravo, in sicer z namenom, da ta s proučevanjem kršenja temeljnih človekovih pravic in svoboščin, ki so jih povzročili totalitarni režimi na Slovenskem v 20. stoletju, omogoča osnovo za popravo krivic ter s tem ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije. Zavod tudi zagotavlja pravno pomoč in svetovanje Komisiji Vlade za izvajanje Zakona o popravi krivic pri reševanju in vodenju vlog. Področje delovanja Zavoda zajema Slovence v matični domo-

⁶⁷ Rok Svetlič in Jernej Letnar Čerňič, "Sodba v imenu temeljne norme", *Pravna praksa*, št. 28–29 (2017), str. 14–16.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ *Uradni list RS*, št. 27/91-I, s spr. in dop.

⁷⁰ *Uradni list RS*, št. 18/03, s spr. in dop.

⁷¹ *Uradni list RS*, št. 70/05, s spr. in dop.

⁷² *Uradni list RS*, št. 21/11, s spr. in dop.

vini, narodne manjšine v Republiki Sloveniji, slovenske zamejce, izseljence in zdomce.⁷³

Med drugimi koraki lahko omenimo tudi ustanovitev Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč (oziroma tedaj Komisije za reševanje vprašanj, povezanih z namembnostjo in ureditvijo grobišč v Kočevskem rogu) leta 1990, katere naloge so bile ob ustanovitvi med drugim povezane tudi z ureditvijo spominskih parkov v Teharjah in v Kočevskem Rogu, kasneje pa še z ureditvijo številnih drugih spominskih parkov. Delovanje komisije je bilo dolgo časa omejeno zaradi odsotnosti ustrezne zakonske podlage.⁷⁴ Leta 2017 so na podlagi Zakona o vojnih grobiščih (ZVG)⁷⁵, ki je bil sprejet leta 2003, postavili Spomenik vsem žrtvam vojn (in z vojnami povezanim žrtvam na območju Republike Slovenije). Leta 2015 so sprejeli tudi Zakon o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev⁷⁶, ki med drugim ureja tudi vprašanje dokončnega dostojnega pokopa žrtev vojnega in povojnega nasilja na ozemlju Republike Slovenije, in ki je relativno dobro prispeval k reševanju vprašanj prikritih morišč in grobišč. V ospredje že nekaj let vse bolj očitno stopa tudi pravica do pietete žrtev vojnega in povojnega nasilja. Slovenska sodna praksa je o tem že nekaj let po osamosvojitvi zavzela določena stališča. Vrhovno sodišče je tako odločalo v zadevi II Ips 428/1996, v kateri je presoјalo, ali je udeležena krajevna skupnost Godešič, zato da bi izrazila idejo narodne sprave, smela uporabiti sporne osebne podatke pokojnih sorodnikov upravičenih predlagateljev tudi brez njihovega pristanka. Bolj natančno, sodišče se je opredelilo do vprašanja, ali je bila z zapisom osebnih podatkov umrlih sorodnikov predlagateljev na sporno spominsko ploščo kršena pravica do pietete predlagateljev. Naloga sodišča je torej bila, da ugotovi, ali je bil poseg v pravico do zasebnosti sorazmeren z javnim interesom.⁷⁷ Vrhovno sodišče je presodilo, da je udeležena krajevna skupnost Godešič s tem sporočilom hotela izraziti idejo simbolične narodne sprave, hkrati pa tudi zapisalo, da poseg udeležene krajevnе skupnosti v pravico do zasebnosti upravičenih predlagateljev v tem primeru ni bil sorazmeren z javnim interesom in je bil zato neutemeljen. O podobnem dejanskem stanju je odločalo tudi Okrajno sodišče v Cerknici v zadevi P 18/2015.⁷⁸ V tem primeru so svojci pokojnega M. P., ki je bil sodelavec partizanov, zatrjevali, da so bili prizadeti, ker je stričevo ime na spomeniku skupaj z imeni domobrancev, proti

⁷³ Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Študijski center za narodno spravo (*Uradni list RS*, št. 42/08).

⁷⁴ Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 419.

⁷⁵ *Uradni list RS*, št. 65/03, s spr. in dop.

⁷⁶ *Uradni list RS*, št. 55/15.

⁷⁷ Ta javni interes je v tem primeru treba izhodiščno opredeliti kot dvojen interes: kot interes, da se izve za podatke o žrtvah vojne v tem stoletju (omejeno na sporni del spominske plošče v drugi svetovni vojni), in kot interes, da se izve za stališče nasprotnih udeležencev do ideje narodne sprave.

⁷⁸ Sodba Okrajnega sodišča v Cerknici, opr. št. P 18/2015.

katerim se je pokojni boril kot sodelavec partizanov. Sodišče je v tem primeru ugotovilo, da je bilo poseženo v pravico tožnikov do pietete glede pokojnega strica in da ta poseg ni bil sorazmeren s toženkino ustavno pravico do izražanja.⁷⁹ Iz tega izhaja, da ideja narodne sprave (kot del t.i. javnega interesa) v takšnih primerih ne more stopiti v ospredje, saj trči ob druge ustavne določbe oziroma človekove pravice in temeljne svoboščine, posledično pa je (v okviru določene ustavne pravice oziroma svoboščine) podvržena tehtanju oziroma testu sorazmernosti. V takšnih primerih je tako možnost doseganja narodne sprave omejena, saj se ne more realizirati skladno z njenim osnovnim namenom.

Kot vidimo, so slovenska prizadevanja za doseganje narodne sprave bolj ali manj prisotna v obliki zagotavljanja posebnega varstva in pravic žrtev vojnega in povojnega nasilja ter v obliki zagotavljanja odškodnine za krivice, ki so bile storjene v času bivših totalitarnih režimov. Prisotni so tudi projekti države, ki so povezani z urejanjem in vzpostavitvijo spominskih parkov, relativno pogoste so tudi žalne slovesnosti v spomin žrtvam vojnega in povojnega nasilja. Obe nem pa kakšnih drugih resnih postopanj v smeri zagotavljanja narodne sprave (na primer v obliki uvedbe komisij za resnico in spravo, lustracij itd.), ki so prisotne v drugih državah srednje in vzhodne Evrope, v Sloveniji ne gre zaznati.

Geneza slovenske elite

Za Slovenijo je značilna šibka elitna tradicija.⁸⁰ Nacionalno in politično konstituiranje Slovencev je potekalo v državnem okviru habsburške monarhije, kjer so – tako kot ostali slovanski narodi – imeli status "nedominantne etnične skupine".⁸¹ Bili so v podrejenem položaju tako v političnem kot v socialnem smislu. Posledica tega je bila šibkost avtohtone nacionalne elite kot skupine s prepoznavno identiteto. Razvoj avtohtone meščanske elite, ki se je začela intenzivneje formirati v zadnjih desetletjih 19. in prvih desetletjih 20. stoletja (npr. poslovno-kapitalski sloj), pa je bil prekinjen s prihodom komunistov na oblast. Antielitizem, naperjen zoper predvojno meščansko elito, je bil namreč sestavni del komunistične ideologije, usmerjene v izgradnjo "brezrazredne družbe". Prav monistična narava komunistične oblasti je onemogočila oblikovanje elit

⁷⁹ Marko Rajčević Lah, "Eni in drugi", *Odvetnik*, št. 86 (2018), str. 34.

⁸⁰ Matevž Tomšič, "Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov", *Družboslovne razprave* 22, 51 (2006), str. 73–91 (dalje: Tomšič, "Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov").

⁸¹ Gerhard Brunn, Miroslav Hroch in Andreas Kappeler, "Introduction", v: *The formation of national elites*, ur. Andreas Kappeler (Aldershot–New York, 1992), str. 1–10.

kot avtonomnih družbenih skupin, neodvisnih od osrednje oblasti – pri tem je izjema del kulturne elite. V tem je slovenska situacija podobna tisti v nekaterih drugih deželah srednje in vzhodne Evrope, ki niso imele državotvorne tradicije. To velja za Slovaško, Estonijo in Latvijo (manj za Litvo, ki ima – sicer dokaj odmaknjeno – tradicijo lastne državnosti). Razlikuje pa se od držav, kot so Poljska, Češka ali Madžarska. Tu se je močna nacionalna elita oblikovala že pred ponovno vzpostavitvijo državne suverenosti po koncu 1. sv. vojne. Vezana je bila bodisi na močno nacionalno zavedno plemstvo, iz katerega se je rekrutiral tudi del inteligence (predvsem na Poljskem in Madžarskem), bodisi na močno meščanstvo, ki je nastalo kot posledica industrijskega razvoja (predvsem na Češkem). S tem je povezana relativno šibka vpetost pripadnikov slovenskih elit v mednarodne elitne kroge.⁸² To se odraža v relativno majhnem vplivu, ki ga ima država Slovenija v mednarodnih odnosih – in to ne samo v primerjavi z razvitimi zahodnimi demokracijami, ampak tudi z nam bližnjimi nekdanjimi komunističnimi državami.

Za označevanje razmerij v političnem prostoru postkomunistične Slovenije se najpogosteje uporablja delitev na "levico" in "desnico" oziroma na "stare" in "nove" politične sile – slednja oznaka bi se lahko pokrivala s t.i. strukturno-političnim razcepom.⁸³ Ta delitev je v formalnem smislu sicer upravičena, saj se nanaša na strukturni izvor posameznih strank, se pravi da gre na eni strani za stranke, preoblikovane iz nekdanjih režimskih organizacij, po drugi strani pa stranke, nastale v času demokratičnih sprememb. Prve so zato podedovale mnoge resurse, npr. vzpostavljeno organizacijsko strukturo in aparat ter materialna sredstva (npr. prostori), vendar pa so še pomembnejši t.i. neformalni resursi, kot so večje število osebnih kontaktov in poznanstev s ključnimi ljudmi na različnih družbenih področjih, dostop do informacij in tudi do kapitala, kar naj bi bila največja prednost "stare" politične elite. Vendar pa je po drugi strani težko strogo ločiti med "starimi" in "novimi" političnimi silami v smislu ekonomske in politične vezanosti na bivši režim, saj vse politične stranke formalno pristajajo na sistem parlamentarne demokracije in tržnega gospodarstva. V politični praksi so sicer še vedno prisotni številni pojavi, izvirajoči iz bivšega režima, ki so v nasprotju s principi demokratične družbe (ideološki ekskluzivizem, kadrovanje po političnih merilih, nespoštovanje načel pravne države itd.), vendar pa lahko rečemo, da so v večji ali manjši meri značilni za različne politične opcije.

Glede ustroja slovenske nacionalne elite, njenih razmerij navznoter in navzven obstajajo določene stalnice, ki se pojavljajo skozi vso moderno slovensko

⁸² Tomšič, "Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov", str. 73–91.

⁸³ Tomšič, *Elite v tranziciji*.

zgodovino in tako kontinuirano determinirajo njen karakter.⁸⁴ Zato lahko govorimo o določenih analogijah med političnim in širšim družbenim življenjem pred drugo svetovno vojno (v okviru habsburške monarhije in pozneje jugoslovanske države), ko je obstajal nekakšen politični in družbeni pluralizem (sicer v omejenem obsegu in s številnimi deformacijami), in razmerami po koncu komunističnega režima.

Najbolj izrazito zgodovinsko stalnico predstavlja močna polariziranost političnega prostora (ki se prenaša tudi na druga področja), temelječa na vrednotno-ideoloških konfliktih. Kakor je predvojno politično prizorišče opredeljeval konflikt med katoliško-konzervativnim in liberalnim taborom, je v postkomunističnih razmerah očitna politična razcepljenost med t.i. tranzicijsko levico in tranzicijsko desnico;⁸⁵ pri tem pa so podobne celo določene vsebine konflikta, denimo vloga Cerkve v družbi. Vendar pa je sedanji razcep v večji meri posledica konfliktov, izhajajočih iz medvojnega in povojnega obdobja, povezanih z značajem komunistične ureditve.⁸⁶ Ta "idejni boj" je tako v preteklosti kot danes v veliki meri služil pridobivanju ali ohranjanju oblastnih pozicij in privilegijev oziroma legitimaciji svojih oblastnih načrtov.

Za slovenski politični prostor je bilo ves čas značilno nesorazmerje moči oziroma dominacija enega političnega bloka oz. njegove politične elite. Med obema vojnoma je bil to katoliški tabor, v sedanjih razmerah pa je t.i. tranzicijska levica; posebno poglavje pa predstavlja obdobje komunistične vladavine, ko je politični in sploh družbeni monopol komunistične partije predstavljal samo osnovo sistema. Razlika pa je v tem, da je premoč katoliškega tabora izhajala iz večinske podpore prebivalstva, poleg tega pa je bila povezana s tedanjim položajem katoliške cerkve v družbi; medtem ko je premoč današnje levice bolj kot na podporo volilnega telesa vezana na vpliv, povezan s posedovanjem ključnih resursov, kot so kadri, kapital, medijska podpora. Predvsem slednja ji je prinašala prednost tudi v volilnih kampanjah.

Tudi glede odnosa političnih elit do ostalih družbenih področij je opaziti elemente, ki so del slovenske politične tradicije. Predvsem gre tukaj za kontinuirano

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Pri tem poimenovanju se je potrebno zavedati, da pojma "levica" in "desnica" v Sloveniji nimata enake konotacije kot na Zahodu. To se še posebej očitno izraža v povezavah s kapitalskimi krogi, saj so pri nas le-te precej močnejše na levem kot na desnem političnem polu. To politično razlikovanje je močno zgodovinsko pogojeno. Več o tem: Matej Makarovič in Matevž Tomšič, "'Left' and 'Right' in Slovenian political life and public discourse", *Reforming Europe: The role of the Centre-Right*, ur. Constantine Arvanitopoulos (Berlin–Heidelberg, 2009), str. 259–277.

⁸⁶ Tako se sedanji socialno-ekonomski ustroj precej razlikuje od tistega pred drugo svetovno vojno in podobno je z značajem političnih protagonistov. Tako so denimo tisti, ki so se po osamosvojitvi razglušali za liberalce, vendarle znatno drugačni od predvojnih liberalcev, saj so večinoma izhajali iz struktur komunističnega režima in tudi pogosto zagovarjali izrazito prosocialistične vrednote. Več o tem: Tomšič, *Elite v tranziciji*.

iteto glede teženj politike oziroma strank po obvladovanju različnih družbenih sistemov, zlasti tistih, ki lahko prispevajo k ohranjanju ali pridobitvi oblastnih pozicij. Tako se uporabljajo – sicer ponavadi manj ekstenzivno in odkrito kot v preteklosti – različne metode političnega poseganja na načeloma avtonomna področja, na podlagi česar prihaja do delitve interesnih sfer. Posledica vsega tega je politizacija različnih področij in njihova (pre)šibka sposobnost avtonomnega delovanja v skladu z lastnimi principi. To je posebej opazno na področju medijev, ki naj bi bili eden najmočnejših mehanizmov nadzora nad vladajočo elito.

Reprodukcija elit in ideološka hegemonija kot zaviralki narodne sprave

Leta 1995 je bila pod vodstvom Antona Krambergerja in Veljka Rusa opravljena empirična raziskava *Elite na Slovenskem*, ki je pomenila analizo slovenske politične, gospodarske in kulturne elite. Pri tem je šlo za pozicijsko opredelitev elite, se pravi, da so bili kot pripadniki elite detektirani nosilci najpomembnejših institucionalnih položajev na omenjenih treh področjih (na političnem področju ključni ljudje v zakonodajni, izvršilni in sodni veji oblasti; na gospodarskem področju vodilni ljudje v najpomembnejših podjetjih; na kulturnem področju pa vodilni ljudje v znanstvenih, umetniških in izobraževalnih institucijah). Kljub temu da je ta raziskava časovno že precej oddaljena, so določene ugotovitve, na katere se lahko sklepa na podlagi njenih podatkov, še vedno relevantne.

Glede konfiguracije elit je Slovenija unikum med državami srednje in vzhodne Evrope, tj. med tistimi, za katere se smatra, da je bila t.i. tranzicija izvedena relativno uspešno. Zanj je namreč skozi večino tranzicijskega obdobja značilna visoka stopnja reprodukcije elit, se pravi ohranjanje ljudi iz struktur nekdanjega komunističnega režima na ključnih položajih v politiki, gospodarstvu, kulturi... Po podatkih iz omenjene raziskave je reprodukcija znašala v povprečju 77 %, največja je v gospodarstvu (84 %), najmanjša v politiki (66 %), v kulturi pa znaša 78 %.⁸⁷ Ob tem velja povedati, da je stara elita pokazala relativno visoko sposobnost adaptacije, kar dokazuje sestava njihovih socialnih omrežij, do katerih je prišlo po spremembi sistema do korenitih premikov, kar

⁸⁷ Hajdeja Iglič in Andrej Rus, "From Elite Reproduction to Elite Adaptation: The Dynamics of Change in personal Networks of Slovenian Elite", *Družboslovne razprave* 16, št. 32–33 (2000), str. 95–111; Anton Kramberger, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments* (Ljubljana, 1998) (dalje: Kramberger, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments*); Anton Kramberger in Vasja Vehovar, "Regime change and elite dynamics in Slovenia during the 1990s: what can the elite reproduction rates tell us?", *Družboslovne razprave* 16, št. 32–33 (2000), str. 143–180.

pomeni, da so se pripadniki reformirane stare elite začeli povezovati z novimi (in novim razmeram primernejšimi) ljudmi. Posledica tega je, da večina nosilcev teh položajev optira k strankam tranzicijske levice. Le-te imajo zato bistveno boljše povezave s ključnimi ljudmi v gospodarstvu, finančni sferi, medijih, sodstvu, akademski sferi in civilni družbi, kar jim omogoča premoč v finančnem in organizacijskem smislu.⁸⁸

Reprodukcija elit se odraža tudi v razmerjih sil na političnem področju. Slovenski politični prostor sicer opredeljuje bipolarna razdeljenost na dva politična bloka, se pravi na t.i. levi in t.i. pomladni oziroma desni tabor, ki sicer nista povsem notranje homogena.⁸⁹ Prvi je običajno označen kot "levi", drugi pa kot tako imenovani "desni" blok (včasih znan pod imenom "stranke slovenske pomladi"). Najbolj jasno ju ločuje institucionalni izvor. Stranki, ki sta v večini tranzicijskega obdobja igrali glavno vlogo v prvem taboru – Liberalna demokracija Slovenije (LDS) in Socialni demokrati (SD) (do leta 2005 imenovani Združena lista socialnih demokratov) –, sta imeli svoje organizacijske korenine v komunističnem režimu – slednja je naslednica nekdanje vladajoče komunistične partije, medtem je prva izhajala iz uradne mladinske organizacije komunističnega režima. Drugi blok sestavljajo tri glavne stranke – Slovenska demokratska stranka (SDS), ki je tu prevladujoča, Slovenska ljudska stranka (SLS) in Nova Slovenija (NSi) – ki so bile ustanovljene v času demokratizacije.⁹⁰ Razlikovanje med "starimi" in "novimi" strankami, kot jih pogosto poimenujejo v javnem diskurzu, v veliki meri zajema levo-desni razcep ("leve" kot "stare" in "desne" kot "nove" stranke).

⁸⁸ Po podatkih iz omenjene raziskave se je za volivce levice (tu sta upoštevani samo največji stranki LDS in ZLSD, predhodnica SD) opredelilo 74,5 % pripadnikov ekonomske elite, 67,5 % pripadnikov politične elite (sem sodijo poleg politikov v ožjem smislu tudi najvišji državni uradniki) in 56,5 % pripadnikov kulturne elite; medtem ko se je za volivce desnice opredelilo 15,8 % pripadnikov ekonomske elite, 21,1 % politične elite in 28,5 % kulturne elite (glej tudi: Kramberger, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments*). Tudi podatki o dejanski volilni opredelitvi na volitvah leta 1994 (to so bile namreč zadnje volitve preden je bila raziskava opravljena) se bistveno ne razlikujejo. Vidimo lahko, da so imeli t.i. "pomladniki" le med kulturno elito nekoliko pomembnejši delež pristašev (čeprav je tudi ta skoraj za polovico manjši kot pri drugi strani), pri ostalih dveh elitnih sektorjih (predvsem pri ekonomskem) pa je bila njihova podrejenost še dosti bolj izrazita. In verjetno se ta razmerja tudi sedaj niso bistveno spremenila (čeprav podatkov o tem nimamo).

⁸⁹ Frane Adam in Matevž Tomšič, "Elite (Re)configuration and Politico-economic Performance of Post-socialist Countries", *Europe-Asia Studies* 54, št. 3 (2002), str. 365–383; Willy Jou, "Left-Right Orientations and Ideological Voting in New Democracies: A Case study of Slovenia", *Europe-Asia Studies* 63, št. 1 (2011), str. 27–27.

⁹⁰ NSi je sicer nastala kasneje (leta 2000), vendar je naslednica Slovenskih krščanskih demokratov, ki so bili del koalicije DEMOS, ki je zmagala na prvih demokratičnih volitvah leta 1990. Več o prvih demokratičnih volitvah v Sloveniji in Vzhodni Evropi: Aleš Maver in Darko Friš, "Demokratične parlamentarne volitve v Sloveniji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 529–556 (dalje: Maver in Friš, "Demokratične parlamentarne volitve v Sloveniji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013").

Že omenjena raziskava o slovenskih funkcionalnih elitah v politiki, gospodarstvu in kulturi, opravljena sredi 90. let prejšnjega stoletja⁹¹, je pokazala, da je bil delež ljudi, ki so se po spremembi režima obdržali na ključnih položajih, precej višji kot v primerljivih državah, kot so Poljska, Češka ali Madžarska. Posledica tega je, da večina nosilcev teh položajev gravitira k strankam tranzicijske levece. To je tudi glavni razlog za to, da je večino časa po letu 1990 državi vladala tranzicijska levica. Po prvih demokratičnih volitvah se je namreč zgodilo osem "političnih obratov", tj. sprememb politične opcije na oblasti, vlado pa je vodilo devet različnih predsednikov (vključno z aktualnim). Vendar pa so bile vlade, katerih niso obvladovale stranke levece, v obdobju teh devetindvajsetih let na oblasti zgolj sedem let in pol. Tudi v primerih, ko so obstajale mešane vlade (pod vodstvom stranke LDS), je bila v njih levica izrazito dominantna.⁹²

Konfiguracija elite in dinamika sprememb znotraj nje močno vplivata na prevladujoče kulturne orientacije v politiki in družbi. Elita je namreč ustvarjalec in prenašalec kulturnih scenarijev, ki opredeljujejo družbeno in politično dinamiko.⁹³ Za politično in družbeno življenje tranzicijske Slovenije je značilna kulturna hegemonija tranzicijske levece.⁹⁴ Antonio Gramsci, italijanski filozof in avtor tega pojma, je hegemonijo dojemal kot ideološko prevlado, kjer "jezik in prakse lahko trajno vplivajo na to, kako posamezniki doživljajo določene dogodke"⁹⁵ in kjer določene ideje in vrednote pridobijo status normalnosti ali celo samoumevnosti, s pomočjo česar "vladajoči pridobivajo pristanek na svoje vladanje s strani tistih, ki si jih podvržejo".⁹⁶ To se doseže z različnimi načini delovanja institucij civilne družbe za oblikovanje kognitivnih in afektivnih struktur, pri čemer posamezniki dojemajo in vrednotijo družbeno realnost.⁹⁷

Tako v Sloveniji ideje, vrednote in rešitve, ki jih zagovarjajo protagonisti z levega pola, uživajo bistveno več pozornosti in podpore s strani oblikovalcev javnega mnenja in s tem "teže" v javnosti v primerjavi s tistimi, ki jih zagovarjajo

⁹¹ Kramberger, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments*.

⁹² Maver in Friš, "Demokratične parlamentarne volitve v Sloveniji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013", str. 529–556.

⁹³ Jan Kubik, "Cultural Legacies of State Socialism: History Making and Cultural-Political Entrepreneurship in Postcommunist Poland and Russia", v: *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe*, ur. Grzegorz Ekiert in Stephen E. Hanson (Cambridge, 2003), str. 317–351.

⁹⁴ Frane Adam, Primož Kristan in Matevž Tomšič, "Varieties of Capitalism in Eastern Europe (with a Special Emphasis on Estonia and Slovenia)", *Communist and Post-communist Studies* 42, št. 1 (2009), str. 65–81; Adam, Frane in Matevž Tomšič, "The Dynamics of Elites and the Type of Capitalism: Slovenian Exceptionalism?", *Historical Social Research* 37, št. 2 (2012), str. 53–70.

⁹⁵ Emmanouil Tsatsanis, "The Social Determinants of Ideology: The Case of Neoliberalism in Southern Europe", *Critical Sociology* 35, št. 2 (2009), str. 219.

⁹⁶ Terry Eagleton, *Ideology* (London, 1991), str. 112.

⁹⁷ Joseph Femia, *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process* (Oxford, 1981), str. 24.

njihovi nasprotniki na desnici. To je povezano z razmerami v slovenski medijski sferi, ki je izrazito neuravnotežena, kar pomeni, da večina medijev bolj ali manj odkrito favorizira levico.⁹⁸ Glede na to da množični mediji pomembno oblikujejo dojemanje političnih in drugih dogodkov s strani državljanov, s tem pa tudi vrednotenje političnih in ostalih družbenih akterjev, lahko rečemo, da ima pomanjkanje medijskega pluralizma za posledico prevlado pristranskih in izkrivljenih predstav v javnosti.

Ta hegemonija se v pretežni meri vzdržuje preko neformalnih kanalov, ob močni prepletenosti različnih segmentov nacionalne elite. Očiten izraz te "fuzije" je ideologija "nacionalnega interesa", po kateri mora lastništvo ključnih podjetij nujno ostati v rokah domačih lastnikov, saj naj bi bili ti bolj "socialno odgovorni". Ta ideologija je služila interesom "stare" elite, saj je z njeno pomočjo izločala potencialne tekmece in s tem ščitila lastne pozicije. Pri tem je treba reči, da so tudi stranke t.i. pomladne opcije neredko pristajale na to ideologijo. To še posebej velja za Slovensko ljudsko stranko, ki je pogosto javno nasprotovala tujemu lastništvu.⁹⁹ Tako tudi vlade, v katerih so imele ključno vlogo te stranke (prva in druga vlada pod vodstvom Janeza Janše), niso vložile prav veliko naporov v privatizacijo, ampak so skušale sklepati dogovore s predstavniki poslovne elite in jih pridobiti na svojo stran – pri čemer niso bile uspešne. S tem so nehote pomagale vzdrževati obstoječa razmerja moči in vpliva v slovenski družbi.

Hegemonija tranzicijske levice se zelo izrazito kaže ravno pri odnosu do polpreteklega dogajanja v slovenski družbi, tj. dogajanja med drugo svetovno vojno in v povojnem obdobju. Odnos do preteklosti je namreč poleg odnosa do religije in družbene vloge Katoliške cerkve ključen element t.i. "kulturnega boja", se pravi spopada za kulturno prevlado v družbi, ki je podlaga simbolnih delitev in ideološke polarizacije v slovenski družbi, je pa tudi podlaga za zgoraj omenjeno delitev na "levico" in "desnico". Tako levica slavi t.i. narodno osvobodilni boj in njegove protagoniste (kot zmagovalce nad fašizmom) ter ima dvoznačen, če že ne pozitiven odnos do bivšega režima – odobravanje (v stilu "saj ni bilo vse tako slabo", "bile so sicer določene negativne strani, bilo pa je tudi marsikaj dobrega"), medtem ko desnica izraža negativen odnos do narodno osvobodilnega boja (za katerega trdijo, da je komunistom služil kot krinka za izvedbo revolucije) in še posebej do komunističnega režima kot v temelju zgrešenega, celo zločinskega.

⁹⁸ Matevž Tomšič, "Medijski pluralizem in dinamika menjav političnih", *Annales* 17, št. 2 (2007), str. 459–468; Matej Makarovič, Borut Rončević, Matevž Tomšič, Tamara Besednjak in Urša Sinkovec, *Slovenski Mediji v Družbi in Slovenska Družba v Medijih* (Nova Gorica, 2008).

⁹⁹ Pri tem sicer verjetno ni šlo za vpliv levičarstva, ampak za podedovani "strah pred tujim", ki izhaja že iz 19. stoletja.

Slovesnost pri spomeniku v Dražgošah leta 2018 (arhiv.gorenjskiglas.si)

Potrebno se je zavedati, da so ideološki spopadi pogosto vpeti v interese njihovih protagonistov, saj nastopajo v funkciji (de)legitimacije obstoječih odnosov. Tako je možno konflikte, ki izhajajo iz različnega pojmovanja in vrednotenja komunistične preteklosti in narave bivšega režima, v veliki meri razumeti v smislu prizadevanja različnih frakcij politične elite, da dokažejo upravičenost lastne vodilne pozicije v družbi. Tako levica kaže na pozitivne plati bivšega sistema (ali pa vsaj relativizira njegovo zgrešenost), ob tem pa se sklicuje na svojo pozitivno zgodovinsko dediščino, s čimer opravičuje ohranjanje svojih pozicij na različnih družbenih področjih; medtem ko jo skuša desnica z označevanjem proticivilizacijske narave komunističnega režima prikazati kot neupravičeno do zasedanja teh pozicij.

Prevladujoči vpliv tranzicijske levice na ključne institucionalne mehanizme za ustvarjanje interpretacij družbene realnosti (medije, šolstvo, kulturo) je omogočil, da je njen pogled na preteklost postal prevladujoč v javnosti. Tako v javnem diskurzu prevladujejo interpretacije, ki slikajo zmagovalce v državljanskem spopadu med drugo svetovno vojno v izrazito pozitivni luči, poražence pa kot negativce. To se izraža tudi skozi množico partizanskih proslav (Dražgoše kot najbolj očiten primer) in spomenikov, katerih se pogosto udeležujejo najvišji predstavniki politične oblasti in ki so deležne izrazite promocije s strani

dominantnih medijev. Organizacija, ki je glavna nosilka dediščine partizanskega gibanja, *Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije*,¹⁰⁰ uživa bistveno večjo politično, medijsko in nenazadnje finančno podporo kot pa *Nova Slovenska zaveza*,¹⁰¹ ki zastopa interese medvojne protikomunističnega tabora.

Na različnih javnih manifestacijah se pogosto razkazuje simbole bivšega nedemokratskega režima, kakršen je rdeča peterokraka zvezda, kar je za dominantne medije relativno neproblematično (medtem ko redki primeri pojavljanja nacifašističnih simbolov sprožijo njihovo zgražanje). Še več, v zadnjih letih smo priča krepitvi nostalgije za komunističnim režimom in bivšo jugoslovansko državo.¹⁰² Pri tem igra del politične elite zelo aktivno vlogo.

Zmožnost implementacije mehanizmov tranzicijske pravičnosti in posledično doseganja narodne sprave je zgodovinsko gledano odvisna od porazdelitve moči med "postkomunističnimi" in "nekomunističnimi" strankami.¹⁰³ Zato tudi za Slovenijo lahko sklepamo, da odsotnost takšnih mehanizmov med drugim lahko pripišemo nestrinjanjem strank t.i. tranzicijske levice z njihovo uvedbo. Obsodba komunističnih zločinov in njihovih storilcev – pa četudi zgolj na simbolni ravni – bi namreč pomenila zanikanje danes še vedno zelo razširjenih predstav o benevolentni naravi bivšega režima in o pozitivni vlogi njegovih nosilcev. Posledično pa bi lahko spodkopala legitimnost tistega dela politične elite, ki – direktno ali posredno – izhaja iz njegovih struktur. Zato preko formalnih in neformalnih kanalov preprečuje vzpostavitev učinkovitih mehanizmov tranzicijske pravičnosti.

Posledica tega je neuspešnost pri doseganju narodne sprave v smislu skupnega razumevanja in spoštovanja med različnimi družbenimi skupinami skozi skupno priznavanje preteklih nepravilnosti, zmot in krivic. Le-ta je omejena zgolj na posamezne simbolne dogodke, med katerimi izstopata pravna slovesnost s sveto mašo v Kočevskem rogu iz leta 1990 in spomenik žrtvam vseh vojn v Ljubljani iz leta 2017.¹⁰⁴ Medtem pa smo še vedno priča ideološki radikalizaciji, nestrpnosti in izključevanju.

¹⁰⁰ Ta organizacija je bila ustanovljena leta 1948 pod imenom *Zveza združenj borcev NOV Slovenije*. Sedanje ime je dobila leta 2007. Več o zgodovini te organizacije na spletni strani: www.zzb-nob.si/kdo-smo/o-nas/.

¹⁰¹ Ta organizacija je nadaljevalka tradicij *Slovenske zaveze*, ki je bila ustanovljena leta 1942 kot predstavništvo tradicionalnih slovenskih političnih strank. Več o zgodovini organizacije na spletni strani: www.zaveza.si/slovenska-zaveza-1942-1945/.

¹⁰² Kleindienst in Tomšič, "Človekovo dostojanstvo kot del politične kulture v novih demokracijah: postkomunistična Slovenija", str. 159–172.

¹⁰³ Lavinia Stan, "Transitional justice in Central and Eastern Europe", v: *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Lawther, Cheryl, Luke Moffett in Dov Jacobs (Cheltenham, UK / Northampton, MA, USA, 2017), str. 508–529.

¹⁰⁴ Tudi postavitve tega spomenika je izzvala številna nesoglasja in polemike na različnih straneh. Pojavile so se številne kritike njegove prostorske zasnove. Nekateri so očitali, da se s tem izenačuje različne strani v drugi svetovni vojni; drugi pa, da je sporočilo premalo ostro pri obsodbi komunistične revolucije. Več o polemikah v zvezi s spomenikom: Milan Košec, "Javni spomenik med monumentalizmom konsenza in vrinjanjem zasebnega", *Likovne besede* 109 (2018), str. 4–8.

Milan Kučan in Dr. Alojz Šuštar na spravi slovesnosti v Kočevskem rogu, 8. julij 1990 (fototekamnzs.wordpress.com)

Zaključek

Odnos do preteklosti predstavlja enega ključnih delov posameznikove in družbene identitete.¹⁰⁵ Slednja pa je temelj za dolgoročen obstoj politične skupnosti in uspešno delovanje njenega političnega sistema. To velja tudi za sistem predstavniške demokracije. Tako je doseganje narodne sprave in s tem vzpostavitev skupnega zgodovinskega spomina zelo pomembno za utrditev demokracije v družbah, ki jih travmatizirajo dogodki iz polpretekle zgodovine, kot je na primer slovenska družba. To se nanaša predvsem na zlorabe in krivice, storjene s strani bivšega nedemokratskega režima in njihovih nosilcev. Predpogoj za spravo pa je splošno pripoznanje nedemokratske in zatiralske narave tega režima.

Doseganje narodne sprave je sicer evolutiven proces, kar pomeni, da je ni mogoče uveljaviti "z dekretom". Vseeno pa igrajo pripadniki politične elite pri tem pomembno vlogo tako v vlogi odločevalcev, ki pripravljajo ustrezen normativni okvir, kot v vlogi mnenjskih voditeljev, ki senzibilizirajo javnost

¹⁰⁵ Igor Bahovec, "Odnos do preteklosti in slovenska razdeljenost: medvojno in povojno obdobje kot torišče delitev in naloga za prihodnost", *Bogoslovni vestnik* 74, št. 1 (2014), str. 41–53.

o pomenu sprave za duhovno stanje družbe. Kar zadeva elitno konfiguracijo, predstavlja Slovenija, ki sicer velja za relativno uspešen primer tranzicijske države, poseben primer med državami vzhodnega dela srednje Evrope. Zanj je značilna prevlada načela elitne reprodukcije in ideološka polarizacija, kar je vodilo do tega, da je bilo težko prepričati heterogene parlamentarne stranke v sprejem mehanizmov tranzicijske pravičnosti, posledično pa je bil učinek v smislu vzpostavitve bolj vključujoče in strpne kulturne klime omejen. Ideološka polarizacija je celo poglobila šibkost institucij in civilne družbe. Poleg ideološke polarizacije gre omeniti še dve lastnosti konfiguracije političnih elit, ki vplivata na uspeh procesov tranzicijske pravičnosti in možnost doseganja narodne sprave. Prva takšna lastnost je hegemonija določene elitne frakcije, zaradi katere se konsenz ne dosega na podlagi vzajemnega sprejemanja skupnih rešitev med nasprotnimi političnimi tabori. Druga relevantna lastnost elitne konfiguracije je politizacija in ideologizacija tranzicijske pravičnosti, kar pomeni, da mehanizmi tranzicijske pravičnosti postanejo sredstvo za doseganje partikularnih ciljev. Rečemo lahko, da je bil v Sloveniji, navkljub določenim hvalevrednim simbolnim dejanjem, proces doseganja sprave v pretežni meri neuspešen. To se izraža v ohranjanju ideoloških konfliktov, povezanih s polpreteklo zgodovino, ki se v zadnjih letih celo zaostrejejo. Ti so povezani z vzponom ideološkega ekstremizma ter čaščenjem simbolov in osebnosti, povezanih z nedemokratično preteklostjo (sem sodi prej navedeni poskus poimenovanja ene od ljubljanskih cest po Josipu Brozu Titu). Za takšno stanje pa je v veliki meri odgovorna politična elita. Njej vzdrževanje tovrstnih konfliktov pogosto služi za odvrčanje pozornosti od aktualnih problemov in za prikrivanje njene nesposobnosti za reševanje le-teh.

Petra Kleindienst and Matevž Tomšič

**PROCESS OF NATIONAL RECONCILIATION AND THE ROLE
OF THE POLITICAL ELITE IN IT: SLOVENIA AS AN EXCEPTION
IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE**

SUMMARY

The article deals with the idea of national reconciliation and presents it as an important process and objective of democratic consolidation in societies burdened by events from their semi-distant history. The chief goal of reconciliation within a particular national community is to establish understanding and respect among members of different social groups through the mutual recognition of the past injustices committed against them. Achieving national reconciliation is therefore the overriding goal of transitional justice processes, and it should not be overlooked that this enables, among others, ensuring the highest possible level of realization of human dignity. Considerable relevance is attributed to the latter since realized human dignity rests on initial dignity, which makes humans exceptional and gives them a special value.

The authors focus on the case of the ex-communist country of Slovenia, which may be seen as an example of a successful transition country in the CEE region, whereas at the same time its process of introducing mechanisms of transitional justice and thereby achieving national reconciliation was relatively unsuccessful. The article shows that Slovenia's efforts to achieve national reconciliation have generally been present in the form of providing special protection and rights to victims of war and post-war violence, and in the form of erecting memorials and organizing of mourning ceremonies. Further, no other noticeable actions towards achieving national reconciliation found in other countries of CEE can be detected in Slovenia.

Based on a historical analysis of the national reconciliation process and political developments, the authors try to identify the reasons for the national reconciliation's failure in Slovenia. In doing so, their analysis proves that the political elite plays a key role in the implementation of transitional justice, and thereby has a decisive influence on the (non)achievement of national reconciliation. The article concludes that success in transitional justice processes and the achievement of national reconciliation depend on the configuration, values and actions of the political elite. More specifically, ideological polarisation, namely one of the main traits of the Slovenian political tradition, hinders the possibility of reaching a consensus on the nature of past events and the ways for dealing with them. The high level of elite reproduction and continu-

ity with the former regime mean that there are dominant vested interests in maintaining the status quo in society. The ideological hegemony of the elite faction, connected to networks with their roots in the former regime, generates a climate where transitional justice and national reconciliation are seen as obsolete. Moreover, instrumentalization of the issues related to them by different political actors, regardless of their "colour", generates distrust and apathy among the citizenry, eroding their sensibility for past injustices as well as their awareness of the importance of transitional justice and national reconciliation for a stabilised democracy and a developed democratic political culture.

VIRI IN LITERATURA

Nova Slovenska zaveza, dostopno na: www.zaveza.si, pridobljeno: 5. 9. 2020.

Syria Transition Roadmap, Syrian Expert House, Syrian Center for Political and Strategic Studies (Washington, D.C., 2013), dostopno na: syrianexperthouse.org/archives/775, pridobljeno: 5. 9. 2020.

Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, dostopno na: www.zzb-nob.si, pridobljeno: 5. 9. 2020.

.....

Adam, Frane, Primož Kristan in Matevž Tomšič, "Varieties of Capitalism in Eastern Europe (with a Special Emphasis on Estonia and Slovenia)", *Communist and Post-communist Studies* 42, št. 1 (2009), str. 65–81.

Adam, Frane in Matevž Tomšič, "Elite (Re)configuration and Politico-economic Performance of Post-socialist Countries", *Europe-Asia Studies* 54, št. 3 (2002), str. 365–383.

Adam, Frane in Matevž Tomšič, "The Dynamics of Elites and the Type of Capitalism: Slovenian Exceptionalism?", *Historical Social Research* 37, št. 2 (2012), str. 53–70.

Akhavan, Payam, "Justice in the Hague, peace in the former Yugoslavia? A commentary on the United Nations War Crimes Tribunal", *Human Rights Quarterly* 20, št. 4 (1998), str. 737–816.

Bahovec, Igor, "Medkulturni dialog, religije in izobraževanje", *Bogoslovni vestnik* 72, št. 4 (2012), str. 599–608.

Bahovec, Igor, "Odnos do preteklosti in slovenska razdeljenost: medvojno in povojno obdobje kot torišče delitev in naloga za prihodnost", *Bogoslovni vestnik* 74, št. 1 (2014), str. 41–53.

Barahona De Brito, Alexandra, Carmen Gonzalez Enriquez in Paloma Aguilar, *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies* (New York, 2001).

Bell, Christine, "Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the 'Field' or 'Non-Field'", *International Journal of Transitional Justice* 3, št. 1 (2009), str. 7.

Binder, Christina, "Introduction to the Concept of Transitional Justice", v: *Transitional Justice Experiences from Africa and the Western Balkans*, ur. Walter Feichtinger, Gerald Hainzl in Predrag Jurekovic (Vienna, 2013), str. 9–29.

Brunn, Gerhard, Miroslav Hroch in Andreas Kappeler, "Introduction", v: *The formation of national elites*, ur. Andreas Kappeler (Aldershot & New York, 1992).

Bučar, France, *Prehod čez rdeče morje* (Ljubljana, 1993).

Cmrečnjak, Sašo, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled" *Zgodovinski časopis* 70, št. 3–4 (2016), str. 382–436.

- Čepič, Zdenko, Damjan Guštin in Nevenka Troha**, *Slovenija v vojni 194–1945* (Ljubljana, 2017).
- Eagleton, Terry**, *Ideology* (London, 1991).
- Falk, Barbara**, *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe* (Budapest, New York, 2003).
- Femia, Joseph**, *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process* (Oxford, 1981).
- Fischer, Martina**, "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice", v: *Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II*, ur. Beatrix Austin, Martina Fischer in Hans J. Giessmann (Opladen/Framington Hills, 2011), str. 406–430.
- Flam, Helena**, "Dissenting Intellectuals and Plain Dissenters: The Cases of Poland and East Germany", v: *Intellectuals and Politics in Central Europe*, ur. Andras Bozoki (Budapest, 1999).
- Maver, Aleš in Darko Friš**, "Demokratske parlamentarne volitve v Sloveniji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 529–556.
- Gal-Or, Noemi in Birgit Schwelling**, "Global Cooperation in Transitional Justice", v: *Global Cooperation in Transitional Justice: Challenges, Possibilities, and Limits* (Global Dialogues 6), ur. Noemi Gal-Or in Birgit Schwelling (Duisburg, 2015), str. 7–12.
- Gibson, James L.**, *Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?* (New York, 2004).
- Girelli, Giada**, *Understanding Transitional Justice, A Struggle for Peace, Reconciliation, and Rebuilding* (London, 2017).
- Golob, Tea, Sebastijan Kristovič in Matej Makarovič**, "European transnational social fields and identifications: The significance of transnational participation and structured positions in the individual and national context", *European Journal of Science and Theology* 10, št. 5 (2014), str. 1–20.
- Griesser Pečar, Tamara**, *Razdvojeni narod* (Ljubljana, 2007).
- Horne, Cynthia M.**, *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries* (Oxford, 2017).
- Hribar, Spomenka**, "Krivda in greh", v: *Kocbekov zbornik* (Maribor, 1987), str. 9–68.
- Huntington, Samuel P.**, *The third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman, 1991).
- Iglič, Hajdeja in Andrej Rus**, "From Elite Reproduction to Elite Adaptation: The Dynamics of Change in personal Networks of Slovenian Elite", *Družboslovne razprave* 16, št. 32–33 (2000), str. 95–111.
- Jou, Willy**, "Left-Right Orientations and Ideological Voting in New Democracies: A Case study of Slovenia", *Europe-Asia Studies* 63, št. 1 (2011), str. 27–27.

- Kleindienst, Petra**, "Understanding the different dimensions of human dignity: analysis of the decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia on the 'Tito street' case", *Danube: law and economics review* 8, št. 3 (2017), str. 117–147.
- Kleindienst, Petra in Matevž Tomšič**, "Človekovo dostojanstvo kot del politične kulture v novih demokracijah: postkomunistična Slovenija", *Bogoslovni vestnik* 78, št. 1 (2018), str. 159–172.
- Kos, Janko**, *Dubovna zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1996).
- Košec, Milan**, "Javni spomenik med monumentalizmom konsenza in vrinjanjem zasebnega", *Likovne besede* 109 (2018), str. 4–8.
- Kotar, Tamara**, "Slovenia", v: *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union*, ur. Lavinia Stan (London / New York, 2009), str. 200–221.
- Kramberger, Anton**, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments* (Ljubljana, 1998)
- Kramberger, Anton in Vasja Vehovar**, "Regime change and elite dynamics in Slovenia during the 1990s: what can the elite reproduction rates tell us?", *Družboslovne razprave* 16, št. 32–33 (2000), str. 143–180.
- Kubik, Jan**, "Cultural Legacies of State Socialism: History Making and Cultural-Political Entrepreneurship in Postcommunist Poland and Russia", v: *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe*, ur. Grzegorz Ekiert in Stephen E. Hanson (Cambridge, 2003), str. 317–351.
- Leebaw, Bronwyn Anne**, "The Irreconcilable Goals of Transitional Justice", *Human Rights Quarterly* 30, št. 1 (2008), str. 95–118.
- Majstorović, Vojin**, "The Red Army in Yugoslavia", *Slavic Review* 75, št. 2 (2016), str. 396–421.
- Makarovič, Matej, Borut Rončević, Matevž Tomšič, Tamara Besednjak in Urša Šinkovec**, *Slovenski Mediji v Družbi in Slovenska Družba v Medijih* (Nova Gorica, 2008).
- Makarovič, Matej in Matevž Tomšič**, "'Left' and 'Right' in Slovenian political life and public discourse", *Reforming Europe: the role of the Centre-Right*, ur. Constantine Arvanitopoulos (Berlin–Heidelberg, 2009), str. 259–277.
- Melik, Jelka in Mateja Jeraj**, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtožnim* (Ljubljana, 2015).
- Méndez, Juan E.**, "National Reconciliation, Transnational Justice, and the International Criminal Court", *Ethics & International Affairs* 15, št. 1 (2001), str. 25–44.
- Moon, Claire**, "Prelapsarian State: Forgiveness and Reconciliation in Transitional Justice", *International Journal for the Semiotics of Law* 17, št. 2 (2004), str. 185–197.
- Moran, John P.**, "The Communist Torturers of Eastern Europe: Prosecute and Punish or Forgive and Forget?" *Communist and Post-Communist Studies* 27, št. 1 (1994), str. 95–109.
- Možina, Jože**, *Slovenski razkol* (Ljubljana, 2019).

- Nalepa, Monika**, *Skeletons in the Closet: Transitional Justice in Post-Communist Europe* (New York, 2010).
- Omerza, Igor**, *1984 Orwellovo leto Agopa Stepanjana* (Celovec, 2016).
- Omerza, Igor**, *JBZ* (Ljubljana, 2013).
- Raspor, Andrej in Marko Divjak**, "What is tipping in post-communist countries?: a case study from Slovenia", *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 54, št. 6 (2017), str. 1023–1039.
- Popovski, Vesselin in Mónica Serrano**, "Transitional Justice Across Continents", v: *After Oppression Transitional Justice in Latin America and Eastern Europe*, ur. Vesselin Popovski in Mónica Serrano (Tokyo, 2012).
- Rajčević Lah, Marko**, "Eni in drugi", *Odvetnik*, št. 86 (2018), str. 34.
- Repe, Božo**, *"Liberalizem" v Sloveniji* (Ljubljana, 1992).
- Sadurski, Wojciech**, *Rights Before Courts: A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe* (Dordrecht, 2005), str. 223.
- Slabe, Janja**, "Slovenska narodna sprava v časopisju 1984–1997", v: *Kresalov zbornik, Prispevki za novejšo zgodovino* (Ljubljana, 2006), str. 431–446.
- Stan, Lavinia**, "Transitional justice in Central and Eastern Europe", v: *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Lawther, Cheryl, Luke Moffett in Dov Jacobs (Cheltenham, UK / Northampton, MA, USA, 2017), str. 508–529.
- Stan, Lavinia**, "Neither Forgiving nor Punishing? Evaluating Transitional Justice in Romania," v: *After Oppression Transitional Justice in Latin America and Eastern Europe*, ur. Vesselin Popovski in Mónica Serrano (Tokyo, 2012).
- Svetlič, Rok in Jernej Letnar Čeranič**, "Sodba v imenu temeljne norme", *Pravna praksa*, št. 28–29, 2017, str. 14–16.
- Teitel, Ruti G.**, "Transitional Justice Genealogy", *Harvard Human Rights Journal* 16 (2003), str. 69–94.
- Tomšič, Matevž**, *Elite v tranziciji* (Nova Gorica, 2008).
- Tomšič, Matevž**, "Medijski pluralizem in dinamika menjav političnih", *Annales* 17, št. 2 (2007), str. 459–468.
- Tomšič, Matevž**, "Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov", *Družboslovne razprave* 22, št. 51 (2006), str. 73–91.
- Tratnik, Matjaž**, *Pravo državljanstva* (Ljubljana, 2018).
- Tsatsanis, Emmanouil**, "The Social Determinants of Ideology: The Case of Neoliberalism in Southern Europe", *Critical Sociology* 35, št. 2 (2009), str. 199–223.
- Turner, Catherine**, "Transitional justice and critique", v: *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Cheryl Lawther, Luke Moffett in Dov Jacobs Cheltenham (Cheltenham, UK / Northampton, MA, USA, 2017), str. 52–73.
- Vodušek-Starič, Jera**, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana, 1992).
- Wilson, Richard A.** "Anthropological Studies of National Reconciliation Processes." *Anthropological Theory* 3, št. 3 (2003), str. 367–387.

Wilson, Richard A. *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State* (Cambridge, 2001).

Ziadeh, Radwan, "Time for a Transitional Justice Process in Syria", v: *Global Cooperation in Transitional Justice: Challenges, Possibilities, and Limits*, ur. Noemi Gal-Or in Birgit Schwellung (Duisburg, 2015).

Author: **KLEINDIENST Petra**

Ph.D., Assistant Professor

School of Advanced Social Studies

Gregorčičeva 19, SI–5000 Nova Gorica, Slovenia

Co-Author: **TOMŠIČ Matevž**

Ph.D., Full Professor

School of Advanced Social Studies

Gregorčičeva 19, SI–5000 Nova Gorica, Slovenia

Study Centre for National Reconciliation

Tivolska cesta 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **PROCESS OF NATIONAL RECONCILIATION AND THE ROLE OF THE POLITICAL ELITE IN IT:
SLOVENIA AS AN EXCEPTION IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 21 (2021), No. 1, pp. 197–232, 105 notes, 3 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: transitional justice, national reconciliation, political elite, democratisation, Slovenia

Abstract: The fundamental purpose of national reconciliation derives from recognition of the special nature of a human being, which makes them outstanding and excellent. Transitional justice processes have the main goal of achieving national reconciliation, which is connected with ensuring the highest possible realisation of human dignity. In this regard, Slovenia finds itself in a paradoxical position. Although usually perceived a successful former communist country, its process of introducing transitional justice was unsuccessful. This means the national reconstruction was not achieved in any meaningful way. The article deals with this paradox. The authors claim that the political elite plays a key role in the (non)implementation of transitional justice and hence has a decisive impact on national reconciliation.